

NORDISKA MUSEET

FATABUREN

1910

HÄFT. 3

KULTURHISTORISK·TIDSKRIFT

◻◻ · UTGIFVEN · AF · ◻◻
BERNHARD · SALIN
MUSEETS · STYRESMAN

Arvid Lindhagen, Om några gamla regler för beräkning af de rörliga kyrkofesterna	129
Gerda Cederblom, Något om Sveriges äldsta glastillverkning	140
Ellen Raphael, Svenska kända glasbruk 1700—1830	165
Litteratur: H. F. Feilberg, Bjærgtagen, K. F. Johansson, Solfågeln i Indien och Brage, Årsskrift 1909, af N. E. H.; F. B. Vallem, Lys og lysstel, J. Orlig, Drikkehorn og Sølvtøj fra Middelalder og Renaissance, H. M. Schirmer, Fortegnelse over vore bevarede Mindesmærker fra den kristne Middelalder, och Gamla svenska städer, I och II, af —a—i	174
Museimannamötet i Strängnäs af —a—i	185
Notiser	189

Gåfvor till Nordiska Museet emottagas med tacksamhet. Från landsorten insändas de under adress Nordiska Museet, Stockholm 14. I Stockholm kunna de inlämnas antingen i museet eller å Skansen, Djurgården. Vid hvarje föremål böra fyndort och gifvarens namn, titel och adress samt i öfrigt hvarje upplysning, som kan lämnas om föremålets historia eller användning, så fullständigt och tydligt som möjligt angifvas.

Fotografer! Fotografier af kulturhistoriskt, etnografiskt och arkeologiskt intresse (byggnader och byggnadsdetaljer, eldstäder, husgeråd, utöfvandet af landtliga sysslor och hemslöjd, idrotter och lekar, forntroföremål o. s. v.) mottagas med tacksamhet af Nordiska Museet.

Författarne äro ensamma ansvariga för sina uppsatsers innehåll.

Om några gamla regler för beräkning af de rörliga kyrkofesterna.

Af

Arvid Lindhagen.

I sin afhandling *Nordens äldre tidsräkning*¹ yttrar ERIK BRATE på tal om Vallentuna-kalendariet följande, sid. 8—9: »En företeelse i Vallentuna-kalendariet kan jag icke säkert förklara, nämligen bokstäfverna K—A efter de latinska datumsiffrorna för 22—31 mars, och A—Z vid 1—23 april, hvartill kommer förkortningen för *et* 24 apr. . . . Då dessa bokstäfver förekomma under påskperioden, måste de hafva denna högtids bestämmande till syftemål, ehuru jag icke lyckats inse, på hvad sätt.» Det synes icke omöjligt, att dessa bokstäfver stå i samband med en regel för påskterminens bestämmande, som finnes angifven i *Tabula cerei paschalis* af 1344² och lyder sålunda:

»Terminus paschæ scitur per hos versus.

Esse gravem nobis bello karnem kaveamus,

Bellum sæpe gerens etenim puto dejicit hostem.

Mox animæ lucrum invenies cum religiosis.

In his nimirum versibus 19 dictiones serviunt 19 annis cycli decemnovennalis, prima primo et sic deinceps. Ad inveniendum

¹ Södermalms högre allmänna läroverks i Stockholm årsredogörelse 1908.

² Svenskt Diplomatarium, bd II, d. II, sid. IV. — *Cereus paschalis*, påskljus. Vid påskljuset, som vigdes på påskaftonen, fästes en inskrift, tabula, som innehöll årets alla kronologiska kännetecken och stundom var mycket vidlyftig.

igitur alicujus anni cycli decemnovennalis terminum paschalem sumatur dictio serviens illi anno; et si terminatur in *m*, terminus paschæ erit in martio, tot diebus computatis a fine martii ascendendo, quota est prima littera dictionis illius in alphabeto; et ubi terminatur talis computatio, ibi est terminus paschæ. Si autem non terminatur in *m*, paschalis terminus erit in aprili, tot diebus computatis a principio aprilis descendendo, quota est prima littera ejusdem dictionis in alphabeto.»¹

Nedanstående tabell 1 är afsedd att underlätta öfversikten af de i regeln gifna föreskrifterna.

Tabell 1.

Gyllental.	Motsvarande ord.	Påsktermin.	Kalender.	
1	esse	5 april		april 1 a
2	gravem	25 mars		2 b
3	nobis	13 april		3 c
4	bello	2 april		4 d
5	karnem	22 mars		5 e
6	kaveamus	10 april		6 f
7	bellum	30 mars		7 g
8	sæpe	18 april		8 h
9	gerens	7 april	mars 21 l	9 i
10	etenim	27 mars	22 k	10 k
11	puto	15 april	23 i	11 l
12	dejicit	4 april	24 h	12 m
13	hostem	24 mars	25 g	13 n
14	mox	12 april	26 f	14 o
15	animæ	1 april	27 e	15 p
16	lucrum	21 mars	28 d	16 q
17	invenies	9 april	29 c	17 r
18	cum	29 mars	30 b	18 s
19	religiosis	17 april	31 a	

¹ Påskterminen utrönes genom följande verser:

Må genom kamp vi oss vakta, att köttet ej blir oss till ondo,
 Ty den som träget kämpar, han fienden nedslår, jag tänker.
 Snart i de frommes krets du själens vinning skall finna.

Om gyllentalet är 1, så är det motsvarande ordet *esse*. Emedan dess slutbokstaf icke är *m*, så faller påskterminen i april och på den dag, som begynnelsebokstafven *e* utvisar, alltså på den 5 april. Om åter gyllentalet är 2, som motsvaras af ordet *gravem*, så anger slutbokstafven *m*, att påskterminen infaller i mars; och begynnelsebokstafven *g* ger vid handen, att det är den 25 mars o. s. v.

I samma afhandling, sid. 10—12, redogör Brate för en egendomlig anvisning till påskens uppsökande, som finnes i den hos O. WORM, *Fasti danici*, tryckta forngutniska runkalendern af 1328. Början af anvisningen lyder sålunda. (Uppdelningen i moment är gjord af mig.)

»1. Räkna så många fingrar, som primtalet (= gyllentalet) är stort.

2. Slå så samman fingrets värde och primtalet.

3. Detta är fingrarnas värde:

Tummen	kostar	25
Pekfingret	»	13
Långfingret	»	31
Ringfingret	»	19
Lillfingret	»	7.

Slå ihop det med primtalet.

4. Kommer mindre däraf än 40, slå då af 10, och behåll det som återstår. Kommer mera än 40, slå då af 40, och behåll det som öfver är.»

Återstoden af anvisningen, hvars ordalydelse för här ifrågavarande ändamål är af mindre intresse, föreskrifver, att man skall räkna så många dagar från månadens *slut*, som angifves af det ordningsnummer ordets begynnelsebokstaf har i alfabetet. Om åter ordet icke slutar på *m*, faller påskterminen i april, så många dagar från månadens *början*, som angifves af det ordningsnummer ordets begynnelsebokstaf har i alfabetet.»

De 19 orden i dessa verser svara mot de 19 åren i måncykeln, det första ordet mot det första året o. s. v. För att finna påskterminen för ett visst år i måncykeln tar man det ord, som motsvarar året; och om ordet slutar på *m*, faller påskterminen i mars, så många dagar från månadens *slut*, som angifves af det ordningsnummer ordets begynnelsebokstaf har i alfabetet. Om åter ordet icke slutar på *m*, faller påskterminen i april, så många dagar från månadens *början*, som angifves af det ordningsnummer ordets begynnelsebokstaf har i alfabetet.»

Angående uttrycket: *animæ lucrum*, själens vinning, jfr Filippärbrevet I, 21: *mori lucrum*, döden en vinning.

mer till en söndag, så är den påskdag; men om man kommer till någon annan veckodag, så är den följande söndagen påskdag.

Brate exemplifierar anvisningen på år 1328 och finner den slå in. Det är emellertid icke svårt att uppvisa dess allmängiltighet och betydelsen af de tal, som enligt moment 4 skola hållas i minnet.

I efterföljande tabell 2 äro de räkningar utförda, som regeln föreskrifver.

Tabell 2.

I	II	III	IV	V	VI
Gyllental.	Motsvarande finger.	Fingrar-nas värde.	Summa af I och III.	Tal att minnas.	Påsktermin.
1	tummen	25	26	16	36 mars = 5 april
2	pekfingret	13	15	5	25 mars
3	långfingret	31	34	24	44 mars = 13 april
4	ringfingret	19	23	13	33 mars = 2 april
5	lillfingret	7	12	2	22 mars
6	tummen	25	31	21	41 mars = 10 april
7	pekfingret	13	20	10	30 mars
8	långfingret	31	39	29	49 mars = 18 april
9	ringfingret	19	28	18	38 mars = 7 april
10	lillfingret	7	17	7	27 mars
11	tummen	25	36	26	46 mars = 15 april
12	pekfingret	13	25	15	35 mars = 4 april
13	långfingret	31	44	4	24 mars
14	ringfingret	19	33	23	43 mars = 12 april
15	lillfingret	7	22	12	32 mars = 1 april
16	tummen	25	41	1	21 mars
17	pekfingret	13	30	20	40 mars = 9 april
18	långfingret	31	49	9	29 mars
19	ringfingret	19	38	28	48 mars = 17 april

Regelns moment 1 ger tabellens kolumn II till resultat; och om man på talen i kolumn IV tillämpar regelns moment 4, så får man talen i kolumn V. Dessa tal äro nu så beskaffade, att de ökade med 20 angifva påskterminernas marsdata, såsom kolumn VI utvisar. Talen i kolumn V angifva alltså, huru många dagar efter den 20

mars påskterminen infaller. Annorlunda uttryckt: dessa tal äro claves terminorum paschæ med den 21 mars såsom fixpunkt eller sedes i stället för den vanliga 11 mars; de äro ock alla 10 enheter mindre än de vanliga claves.

Om man nu vidare, börjande med den 22 mars, räknar så många dagar framåt, som talet i kolumn V anger, så kommer man till dagen efter påskterminen. Om den är en söndag, så är den påskdag; är den icke en söndag, så faller påskdagen på närmast följande söndag.

I den äldsta upplagan af bondepraktikan (Stockholm 1662. Omtryckt i Stockholm 1901) angifves (fol. B VII, v.) följande regel för beräkning af askonsdagen, det är onsdagen efter fastlagsöndagen:

»Om Fastelags tijdh.

Wiltu weta medh liten omaak,

Första Ny effter Kindermesso Dagh,

Förste Onssdagh ther effter kommer,

Tå hafwer tu fasta medh Köld och Hunger.

Derföre kan ingen säya Ney

Hwad heller thet är Skottåhr eller ey.»

För att undersöka regelns giltighet har jag till en början utgått från den julianska månskiftestabellen och enligt bondepraktikans föreskrift beräknat askonsdagarna för en nittonårsperiod, hvars midt intages af tryckåret 1662. Resultatet återfinnes i näst sista kolumnen af nedanstående tabell 3, medan den sista kolumnen anger de data, på hvilka askonsdagarna verkligen inföllo.

En jämförelse visar, att regeln i 9 fall gifvit riktigt resultat och i 10 fall oriktigt, i det att den så beräknade askonsdagen 8 gånger kommit en vecka för sent och 2 gånger fyra veckor för tidigt. Orsaken härtill är lätt funnen. Emedan askonsdagen är onsdagen närmast efter fastlagsnyet¹, och påskdagen är söndagen närmast efter påskterminen, så måste, om regeln *alltid* skall vara riktig (såsom bondepraktikan påstår), tiden mellan fastlagsnyet och påskterminen vara lika lång som tiden mellan askonsdagen och påskdagen d. v. s.

¹ Så kallar jag för korthetens skull första nyet efter kyndelsmässan.

Tabell 4.

I	II	III	IV	V	VI
Gyllen- tal.	Första ny efter kynd.	Andra ny efter kynd.	Påsk- termin.	Antal dag. mellan II och IV.	Antal dag. mellan III och IV.
1	21 febr.		5 april	43 (44)	
2	10 febr.		25 mars	43 (44)	
3	1 mars		13 april	43 —	
4	18 febr.		2 april	43 (44)	
5	7 febr.		22 mars	43 (44)	
6	26 febr.		10 april	43 (44)	
7	15 febr.		30 mars	43 (44)	
8	4 febr.	6 mars	18 april	73 (74)	43 —
9	23 febr.		7 april	43 (44)	
10	12 febr.		27 mars	43 (44)	
11	3 mars		15 april	43 —	
12	20 febr.		4 april	43 (44)	
13	9 febr.		24 mars	43 (44)	
14	28 febr.		12 april	43 (44)	
15	17 febr.		1 april	43 (44)	
16	6 febr.		21 mars	43 (44)	
17	25 febr.		9 april	43 (44)	
18	14 febr.		29 mars	43 (44)	
19	3 febr.	5 mars	17 april	73 (74)	43 —

Tabell 3.

År.	Gyllen- tal.	Första ny efter kyn- delsmässan.	Askonsdagen	
			enligt Bondepr.	enligt Jul. Kal.
1653	1	21 febr.	23 febr.	23 febr.
1654	2	10 febr.	15 febr.	8 febr.
1655	3	1 mars	7 mars	28 febr.
1656	4	18 febr.	20 febr.	20 febr.
1657	5	7 febr.	11 febr.	11 febr.
1658	6	26 febr.	3 mars	24 febr.
1659	7	15 febr.	16 febr.	16 febr.
1660	8	4 febr.	8 febr.	7 mars
1661	9	23 febr.	27 febr.	27 febr.
1662	10	12 febr.	19 febr.	12 febr.
1663	11	3 mars	4 mars	4 mars
1664	12	20 febr.	24 febr.	24 febr.
1665	13	9 febr.	15 febr.	8 febr.
1666	14	28 febr.	7 mars	28 febr.
1667	15	17 febr.	20 febr.	20 febr.
1668	16	6 febr.	12 febr.	5 febr.
1669	17	25 febr.	3 mars	24 febr.
1670	18	14 febr.	16 febr.	16 febr.
1671	19	3 febr.	8 febr.	8 mars

46 dagar. Detta är emellertid *aldrig* händelsen i den julianska kalendern, hvilket framgår af tabell 4, där de inom parentes ställda siffrorna i kolumn V afse skottår.

Det synes därför vara tydligt, att bondepraktikans fastlagsregel icke kan grunda sig på den julianska kalenderns data för nymånarna, utan förutsätter en korrigerad månskiftestabell. Detta innebär ingenting öfverraskande. Vid den tid, då bondepraktikan utkom, var det sedan långliga tider väl bekant, att, emedan den julianska månaden var för lång, nymånarnas data småningom blifvit mer och mer för sena; och enligt de grunder, på hvilka den gregorianska kalenderförbättringen hvilar, uppgick felet under perioden 1400—1799 till 3 dagar.¹

I öfverensstämmelse härmed erhåller man de riktiga julianska data för nymånarna, om man förlägger dem 3 dagar tidigare, än kalendern anger. Då kommer, såsom följande tabell 5 visar, tiden mellan det korrigerade fastlagsnyet och påskterminen att, under vanliga år och skottår med gyllentalen 8 eller 19, bli 46 dagar, d. v. s. lika lång som tiden mellan askonsdagen och påskdagen. För alla dessa år blir alltså bondepraktikans fastlagsregel fullt exakt. Det förtjänar anmärkas, att de i kolumn II uppförda data för fastlagsnyet i de flesta fall äro identiska med dem, som angifvas hos S. KROOK, *Svenskt åg Runskt Calendarium, som visar nytänningen in till åhret efter Christi börd 1840 . . .*, Upsala 1690. Undantag ägarum endast för gyllentalen 8 och 19, där KROOK i stället för 3 och 2 mars har 2 och 1 mars.

Under öfriga skottår ställer sig saken annorlunda. Då kommer det nämligen att ligga 47 dagar mellan det korrigerade fastlagsnyet och påskterminen. Det är lätt att inse, att bondepraktikans regel det oaktadt äfven för dessa år i allmänhet ger ett riktigt resultat. Om t. ex. fastlagsnyet faller på en onsdag och alltså påskterminen på en måndag, så faller askonsdagen 7 dagar efter det förra och påskdagen 6 dagar efter den senare, så att tiden mellan dem får den rätta längden 46 dagar. Detsamma gäller för alla andra fall, utom

¹ A. Lindhagen, Om grunderna för vår tideräkning, i Arkiv för matematik, astronomi och fysik. Bd 4, N:o 25.

då fastlagsnyet infaller på en tisdag och påskterminen på en söndag. I sådan händelse blir regeln vilseledande, i det att den enligt densamma beräknade askonsdagen kommer att falla en vecka för tidigt. Följande tabell 6 innehåller en undersökning i detta hänseende af alla skottår under 1500- och 1600-talen.

Tabell 5.

I	II	III	IV
Gyllental.	Första ny efter kynd. (korr.)	Påsktermin.	Antal dag. mellan II och III.
1	18 febr.	5 april	46 (47)
2	7 febr.	25 mars	46 (47)
3	26 febr.	13 april	46 (47)
4	15 febr.	2 april	46 (47)
5	4 febr.	22 mars	46 (47)
6	23 febr.	10 april	46 (47)
7	12 febr.	30 mars	46 (47)
8	3 mars	18 april	46 —
9	20 febr.	7 april	46 (47)
10	9 febr.	27 mars	46 (47)
11	28 febr.	15 april	46 (47)
12	17 febr.	4 april	46 (47)
13	6 febr.	24 mars	46 (47)
14	25 febr.	12 april	46 (47)
15	14 febr.	1 april	46 (47)
16	3 febr.	21 mars	46 (47)
17	22 febr.	9 april	46 (47)
18	11 febr.	29 mars	46 (47)
19	2 mars	17 april	46 —

Af densamma framgår, att det under denna tid endast inträffade 4 gånger, att ett skottårs påsktermin föll på en söndag, nämligen åren 1512, 1532, 1536 och 1556. För alla andra år under dessa två århundraden ger alltså bondepraktikans fastlagsregel ett riktigt resultat.

Tabell 6.

År.	Gyllen- tal.	Påsktermin		År.	Gyllen- tal.	Påsktermin	
		Datum.	Vecko- dag.			Datum.	Vecko- dag.
1500	19	17 april	F	1600	5	22 mars	L
1504	4	2 april	Ti	1604	9	7 april	L
1508	8	18 april	Ti	1608	13	24 mars	To
1512	12	4 april	S	1612	17	9 april	To
1516	16	21 mars	F	1616	2	25 mars	M
1520	1	5 april	To	1620	6	10 april	M
1524	5	22 mars	Ti	1624	10	27 mars	L
1528	9	7 april	Ti	1628	14	12 april	L
1532	13	24 mars	S	1632	18	29 mars	To
1536	17	9 april	S	1636	3	13 april	O
1540	2	25 mars	To	1640	7	30 mars	M
1544	6	10 april	To	1644	11	15 april	M
1548	10	27 mars	Ti	1648	15	1 april	L
1552	14	12 april	Ti	1652	19	17 april	L
1556	18	29 mars	S	1656	4	2 april	O
1560	3	13 april	L	1660	8	18 april	O
1564	7	30 mars	To	1664	12	4 april	M
1568	11	15 april	To	1668	16	21 mars	L
1572	15	1 april	Ti	1672	1	5 april	F
1576	19	17 april	Ti	1676	5	22 mars	O
1580	4	2 april	L	1680	9	7 april	O
1584	8	18 april	L	1684	13	24 mars	M
1588	12	4 april	To	1688	17	9 april	M
1592	16	21 mars	Ti	1692	2	25 mars	F
1596	1	5 april	M	1696	6	10 april	F

Den äldsta upplagan (1508) af den tyska bondepraktikan ¹ har en motsvarande fastlagsregel, men den gäller icke beräkningen af askonsdagen utan af fettisdagen och lyder på följande sätt (fol. A III, v.): »Vnnd allweg das nechst new nach liechtmess, vnd darnach

¹ Die Bauern-Praktik 1508. Facsimiledruck mit einer Einleitung, Berlin 1896, i Neudrucke von Schriften und Karten über Meteorologie und Erdmagnetismus herausgegeben von Professor Dr. G. HELLMANN. N:o 5.

der nechst Afftermontag ist allweg die recht vassnacht». ¹ Emedan det ligger 47 dagar mellan fettisdagen och påskdagen, är det tydligt, att denna regel, om den skall gälla för någon längre tid, förutsätter, att den julianska månskiftestabellen korrigeras med 4 dagar. Fastlagsnyens sålunda korrigerade data finner man i kolumn II af nedanstående tabell 7.

Tabell 7.

I	II	III	IV
Gyllental.	Första ny efter kynd. (korr.)	Påsktermin.	Antal dag. mellan II och III.
1	17 febr.	5 april	47 (48)
2	6 febr.	25 mars	47 (48)
3	25 febr.	13 april	47 (48)
4	14 febr.	2 april	47 (48)
5	3 febr.	22 mars	47 (48)
6	22 febr.	10 april	47 (48)
7	11 febr.	30 mars	47 (48)
8	2 mars	18 april	47 —
9	19 febr.	7 april	47 (48)
10	8 febr.	27 mars	47 (48)
11	27 febr.	15 april	47 (48)
12	16 febr.	4 april	47 (48)
13	5 febr.	24 mars	47 (48)
14	24 febr.	12 april	47 (48)
15	13 febr.	1 april	47 (48)
16	2 febr.	21 mars	47 (48)
17	21 febr.	9 april	47 (48)
18	10 febr.	29 mars	47 (48)
19	1 mars	17 april	47 —

För gyllentalet 16 faller nyet på den 2 februari, hvadan regelns ord om närmaste ny efter kyndelsmässan äfven måste omfatta det ny, som faller på själfva kyndelsmässodagen. Hvad regelns giltig-

¹ »Och alltid närmaste ny efter kyndelsmässan, och närmaste tisdag därefter är alltid den rätta fettisdagen».

het beträffar, så inser man såsom förut, att den är riktig för 1500- och 1600-talen med undantag af de nämnda fyra åren.

Det kan synas egendomligt, att den tyska bondepraktikans regel fordrar en korrektion af 4 dagar, medan den svenska, ehuru halftannat århundrade senare, blott förutsätter 3 dagars korrektion af den julianska månskiftestabellen. Utan att för tillfället närmare inlåta mig härpå, vill jag påpeka, att denna skillnad *kan* bero af den betydelse man tillägger ordet nymåne. Man kan därmed förstå antingen den astronomiska nytändningen d. v. s. tiden för konjunktionen mellan solen och månen, eller ock, såsom fallet är i den julianska kalendern och dess förebild med afseende på tiden för påskens firande, den judiska, tiden för månskärans första synligblifvande. Om man antar, att den förra betydelsen ligger till grund för den tyska regeln och den senare för den svenska, så finner den mellan dem rådande skillnaden härigenom en tillfredsställande förklaring. Denna fråga kräfver emellertid en särskild undersökning.

Något om Sveriges äldsta glastillverkning

af

Gerda Cederblom.

När man i Sverige började tillverka glas är ej med säkerhet känt. Under medeltiden omtalas glasmakare å flera håll i riket såsom i Kalmar vid 1400-talets början,¹ i Uppsala år 1415 samt i Stockholm år 1465.² Men, hvad dessa glasmakare i verkligheten producerade, är fullständigt okänt. Att deras tillverkning af dryckeskärl varit obetydlig, om ens någon, synes framgå däraf, att dryckeskärl af glas ej börjat komma i något allmännare bruk förr än under 1500-talet. Äfven fönsterglas var under större delen af nämnda århundrade en stor raritet och förekom endast hos adel och borgare. Mot slutet af århundradet synes dock fönsterglas i betydlig mängd ha importerats, och det är äfven känt, att en del tillverkats inom landet.

Stockholm erhöll sitt första glasmästarskrå år 1585.³ Af dess skråordning framgår dock tydligt, att verksamheten helt inskränker sig till infattandet af glas och glasmålning.⁴ Sex mästare ansågos tillfyllest, häraf skulle fyra vara glasmästare och två glasmålare. Lärotiden var sex år.

¹ Se Vägledning⁷ för besökande i Nationalmusei konstslöjddafdelning. Stockholm 1906, s. 40.

² L. Looström, Från Nationalmusei konstslöjdsamling. Svenska glas. Stockholm 1900.

³ P. G. Wistrand, Thetta är Glasmestere Embetes Skråå vti Stockholms Stadh, i Meddelanden från Nordiska Museet 1893, 1894, sid. 1.

⁴ Jfr L. Looström, anf. arb.

Vidare är känt, att dryckeskärl af glas tillverkades inom landet för Gustaf Vasas hof,¹ samt att Erik XIV lät inkalla tvenne venetianska glasarbetare.² En mästare Engelhart omtalas äfven såsom glasmakare å Brygggholmen i Mälaren. Han erhöll sitt privilegium af Johan III omkring 1590 och tillverkade äfven »glaspersedlar» för kronans räkning.³ År 1620 omnämnes ännu en glasmakare, mästare Påfvel, verksam å Karl Karlsson Gyllenhielms gård i Trestenshult i Kronobergs län.⁴ Om dessa glasmakares öden och verksamhet är emellertid ingenting mera känt.

Ehuru ofvan sagda visar, att glastillverkning förekommit inom landet under äldre tider, kan man ej påvisa någon egentlig inhemsk glasfabrikation förr än in emot 1600-talets midt.

En borgare och köpman i Stockholm vid namn Melchior Jung inlämnade år 1640 på dåvarande förmyndareregeringens »persvasion och förnembiligast på Rijkz Cantzeleren Axel Oxenstiernas inrådan» en ansökan att få anlägga ett glasbruk i Stockholm.⁵ I sin ansökan om privilegium erbjuder sig Jung att »fournera både H. M:tz Hof samt hög och låg med Kristalglas och gemene sådane af allahanda sköna och nya Inventioner både af Hålländsk och Frantzösk form och fatzun så fina som Landzens Ort och natur helst medgiffuer och de här kunna stå att giöra och practicera». Den andra mars 1641 erhöll Jung och hans »partijcipanter» ett privilegium, hvare han erhöll löfte, att när han uppsökt någon kronan tillhörig lägenhet med »vissa Strömmar, Mulebethe och andre slijke Commoditeter och som utan märkelig saknad kunde undvaras», så skulle Jung »deruti inrymmas». ⁶ Samma år reste han till Paris, hvarifrån han hemförde några italienska glasblåsare, hvilka dock visade sig mindre dugliga

¹ Glasfabrikation af Upk d. y. och T. J. A., i Nordisk Familjebok.

² Troels Lund, Dagligt Liv i Norden, Köpenhamn 1903, del 5, s. 138.

³ Holger Rosman, En arbetskonflikt på 1600-talet, i Samfundet Sankt Eriks årsbok 1905, sid. 41.

⁴ Glasfabrikation af Upk d. y. och T. J. A., i Nordisk Familjebok.

⁵ Större delen af de fakta, som här komma att anföras angående Melchior och Gustaf Jungs glasbruk, äro hämtade ur G. H. Stråle, Alingsås manufakturverk. Ett bidrag till den svenska industriens historia under frihetstiden. Stockholm 1884.

⁶ Melchior Jungs privilegium förvaras i Uppsala bibliotek. Se O. J. Gjöding, Kongsholms Minne, Stockholm 1754, sid. 141.

och snart afveko ur landet. Efter att ha införskrifvit ännu en omgång italienska arbetare, hvilka dock äfven de efter några år lämnade fabriken, reste Jung på drottning Kristinas uppmaning direkt till Italien, hvarifrån han hemförde en uppsättning italienska glasblåsare. Kostnaden härför uppgick till 1,200 riksdaler, som drottningen i ett Kongl. bref af den 23 februari 1650 lofvade att »refundera», hvilket dock, »förmedelst mellankombne besvärlige tijder» uteblef.

I det privilegium, som meddelades Jung 1641, utlofvades, att så snart han och hans meddelägare anlagt ett eller flera glasbruk, så att de där kunde tillverka allehanda glas, fingo de åtnjuta åtta års frihet, hvilken »enkannerligen deruthinnan bestå skall at ingen emellertijdh, hwarken infödh eller fremmande skall hafwa macht eller tillståndh, at upprätta i vårt konungarijke Sverige eller Stoorfurstendömet Finland något glasbruk litet eller stoort, dock icke härunder förståendes dem som allaredhe på en eller annan ort kunne uppsatte och nu uthi något bruk wara».

Jung hade en mångfald af besvärligheter och motgångar att öfvervinna, innan han fick glasbruket i gång, och motgångarna voro för öfrigt talrika under alla de 37 år han dref sin fabrikation. Regeringen gjorde dock i viss mån hvad den kunde för att stödja Jungs verksamhet. Till att börja med fick han fritt disponera en af honom utsedd tomt på Munklägret¹ och erhöll densamma såsom gåfva 1646.

Enligt privilegiet, som Jung erhållit, skulle äfven all införsel af glas förbjudas, så fort glasbruket kommit i full gång, men bolaget äga rättighet att tullfritt utskeppa sin tillverkning. Den 21 februari 1643 utfärdade äfven Kongl. Maj:t förbud mot införsel af »allehanda slags Glasgeschier med flaskor och flaskfoder», under motivering att glasbruket redan förfärdigade såväl fina som enkla glas i sådan myckenhet, att Jung kunde förse hela riket med glasvaror, samt »hvert år en post till utrikes och främmande orter förskicka och sända».

¹ Äldre benämning på Kungsholmen. Det var först år 1672 som holmen fick sitt nuvarande namn. P. R. Ferlin: Stockholms stad, del 2, sid. 843. Nämnda tomt var belägen mellan nuvarande Fleminggatan, Kungsholmsgatan och Scheelegatan. Fleminggatans första namn var Glasbruksgatan.

Emellertid synes regeringens åtgärd ha varit något förhastad; det klagas öfver glasbrist i landet, och Kongl. Maj:t fann sig för-anlåten att den 8 maj 1646 upphäfva det stränga förbudet mot införsel af utländskt glas. Under de närmast följande åren måtte emellertid Jungs glasbruk förkofrats, ty den 20 mars 1648 utfärdas ett nytt förbud mot införsel af utländskt glas, hvare dock ej inbegripas flaskor och flaskfoder, hvilka fingo tullfritt införas och försäljas.

Bland de många svårigheter Jung hade att bekämpa var äfven den att erhålla betalning för sina varor. Redan år 1650 hade han fordringar hos kronan, hvarpå han i afräkning sagda år erhöll 1,000 daler. År 1659 lät Karl X Gustaf till honom utbetala 2,000 daler silfvermynt i afräkning å en större fordran hos hofvet. I en odate-rad supplik af år 1664 eller 1665 uppger sig Jung äga fordringar hos oförmögne betalare till belopp af 40,000 daler, hvilka han icke ansåg värda 40 runstycken samt klagar i samma skrifvelse öfver *Kongl. Maj:ts Stadga och Påbud den 15 Oktober 1664 angående åtskillige Excessers och Oordningars afskaffande vid Trolofningar, Gästabud och Begräfningar samt Klädedrägter*, hvilken förordning sätter honom i »oförmodelig olycka igenom thet förbudh på wanlige store bröllop, barsöl och begräfningar, hvilke mig uti min Consumption ett stort hinder giöra».

Att ett dylikt påbud i hög grad skulle bereda Jung minskad afsättning är själfklart, då man påminner sig tidens sed att vid festliga banketter sönderkrossa allt som krossas kunde. Såsom belysande härför må anföras, att det för danska hofvet under tiden 1648—1652 beställdes 70,931 glas.

Seden att vid festliga tillfällen, särskildt vid bröllop, krossa dricksglasen torde såväl i Skandinavien som i Tyskland kunna spåras ännu långt in på 1800-talet.

Ett Kongl. bref af den 16 december 1670 omnämner, att Jung har fordringar hos kronan, hvilka skola likvideras, så mycket mer som Jung lofvat, att, om han får sina penningar, skall han börja tillverka äfven »Fensterglas» och andra »Gentilesser». En del af omnämnda fordrån torde härröra från glasleveranser till Maria Eleonoras

och Karl X Gustafs begrafningar. Märkligt är äfven, att Jung försträckte Karl XI 3,500 daler till dennes kröning samt under många år lämnade varor på kredit ej blott till hofstaten utan äfven till en del adelsmän. År 1674 erhåller generaltullförvaltaren Joel Gripenstierna från högre ort order att af stora sjö tullens medel till Jung utbetala 1,800 daler silfvermynt å en hans fordran å 5,426 daler samma mynt.

Hvad beträffar beskaffenheten af de varor Jung levererade är det svårt att härom bilda sig ett säkert omdöme; uppgifterna äro hvarandra ofta motsägande. Inför Kommerskollegium klagas år 1670 såväl öfver beskaffenheten som otillräckligheten af Jungs glas, och priserna förklaras alldeles för höga. Dåvarande presidenten friherre Knut Kurck förklarar glasen »ofina» och mycket bräckliga, hvarför Jung snarare förtjänar tilltal än understöd. Den 13 oktober samma år är Jung uppkallad till kollegium, där det meddelas honom, att en vinhandlare von Santen införskrifvit ett parti remmare från Heilbronn, och Jung tillfrågas, om han kan förse landet med dylika. Jung förevisade då ett glas från Heilbronn samt ett prof på egen tillverkning. Det från Heilbronn befanns något gulare än Jungs, och då denne tillfrågades, huru härmed förhöll sig, svarade han, att »det fremmande är af gemen aska och mit uthaff godt Christall och med flijt giordt grönt». Sedan »vijste fram itt slagh, som han sällier för 6 och itt annat slagh för 10 öre och hwarföre the fremmande taga 3 riksdaler. Sådane Credentzglasas som han begärer 2 riksdaler före sällia dhe i Franckrijke för 4, dhe som han här sällier för een kosta i Franckrijke 8 daler. Uthi Hålland måste man köpa parata pecunia, han gifwer dem månaders frist».

Fullt trovärdiga synas dock ej ofvannämnda uppgifter vara, ty då Jung den 27 september 1671 ånyo är inkallad för kollegiet med anledning af bristen på glas i landet, visar assessor Schönfelt med en utländsk faktura i handen, att glas, som utomlands kostade 2 öre silfvermynt, hos Jung måste betalas med 5 à 6 mark; till detta hade Jung ej annat genmäle än en klagan öfver bristande afsättning

Å andra sidan må omtalas, hurusom Jung i december 1675 i Kommerskollegium förevisade prof på »porcellynnglass» och en annan

sort liknande hvit bergkristall, samt att då kollegium uppdrog åt assessoren Lars Hyltén, kommissarien Gustaf Lohrman och fiskalen Olof Cygnél att besiktiga såväl glasbruket som dess tillverkning, desse intygade, att vid bruket tillverkades ljuskronor och allehanda glas, däribland fina kredensglas efter venedisk fason, hvitt kristallglas och allehanda stenar »helt wäll och skiönt utharbetades». Likaledes förevisades prof på spegelglas och franskt fönsterglas, och förklarade sig Jung beredd att öka denna slags tillverkning, så snart han fått betalt för sina fordringar. Hvad som äfven talar för Jungs duglighet och energi är, att han till sist lyckats upplära en svensk arbetarestam i yrket. Vid ett senare tillfälle, då privilegiet bekräftades, lämnades den uppgiften, att vid glasbruket arbetade 20 svenska glasblåsare utom annat svenskt arbetsfolk. Vid fabriken underhöllos trettio familjer, hvilka Jung ursprungligen upptagit från gatan.

För Jungs verksamhet och dess utveckling uppstodo nya svårigheter, då en konkurrent år 1676 uppträdde i Stockholm.¹ En italiennare, förutvarande tiggarmunk vid namn Giacomo Bernhardini Scapitta, i Stockholm kallande sig markis Giacomo Guagnini, fick ett bolag till stånd och började med tillhjälp af några i glastillverkning kunnige landsmän en glasfabrikation å Norrmalm vid Sankt Clara. Guagnini, som emellertid var en sannskyldig äfventyrare, måste rymma ur landet år 1678, sedan han bedragit bolaget på nära 5,000 riksdaler, »många och stora föräringar dock oberäknade». Angående glastillverkningen under Guagninis ledning synes den hufvudsakligen ha utgjorts af dricksglas, »men med Fönster- och Spegel-glas uträttades ingen ting, som kunde svara emot Guagninis stora förslag och löften».

Sedan Guagnini lämnat nya glas- och kristallbruket och det samma såsom ledare erhållit riksvärdien vid Myntet i Stockholm och vid Sala silfvergrufva Balthasar Grill, började dess framgångsrika bana. Förutom den nye ledarens duglighet och energi bidrog

¹ I det närmaste alla fakta, som här anföras angående det år 1676 i Stockholm anlagda glasbruket, äro hämtade ur ett präsidietal af Samuel Schultze, hållet i Vetenskapsakademien år 1762.

otvifvelaktigt till företagens framgång äfven den omständigheten, att flera af Stockholms främste män voro intressenter i bolaget.

Jung hade nu blifvit gammal och sjuklig och hade svårt att hålla sig uppe i striden. Hans fabrik gick hastigt sin undergång till mötes, hvartill äfven i hög grad bidrog, att hans bästa arbetare öfvergått till det konkurrerande glasbruket. Melchior Jung afled den 28 november 1678 och begrofs den 22 december samma år »medh höghanseenligt medföllie».

Att äfven det nya glasbruket vid St Clara hade sin dryga part af svårigheter att bekämpa är otvifvelaktigt. Då detsamma efter en 10-årig tillvaro arbetat sig fram öfver de värsta svårigheterna, ålades det år 1686 på magistratens begäran och medelst en kunglig resolution att flytta »til någon afsides ort». Det var antagligen eldfaran, som framkallat flyttningsordern, ty särskildt utåt malmarna bestod Stockholms stad vid denna tid nästan uteslutande af trähus. Glasbruket flyttades nu till en liten ö invid Kungsholmen. Utfyllningar verkställdes i senare tid, så att ön införlifvades med Kungsholmen, och tomten är densamma som nu sedan 1816 tillhör Karolinska institutet. Kvarteret bär ännu namnet Glasbruket och näröppande Owengatan hette förr Glasbruksgränden.

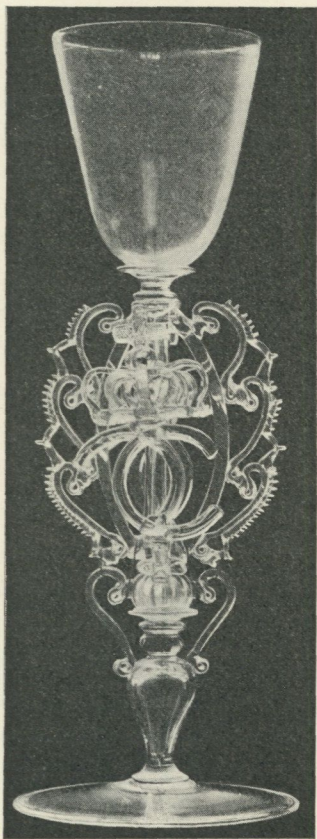

Fig. 1. Pokal af glas i venetiansk stil, med Karl XI:s namnchiffer. H. 39 cm. N. M. 77,071.

Ganska betecknande för regeringens olika handlingssätt under Jungs och Grills tid är, att Jung erhöi sin tomt å Munklägret såsom gåfva år 1646, och Grill fick år 1686 inlösa sin stenholme med 6,000 daler kopparmynt enligt reduktionskommissionens beslut. Köpe-

och stadfästelsebrevet på egendomen erhöles den 8 oktober 1688, och tillförsäkrades bolaget densamma »til evärdelig besittning och nyttjande för Glasbrukets ständiga drift och underhållande». Man skulle kunna vänta, att bolaget eller glasbruks societeten, som den vanligen benämnes, nu skulle vara trygg på sin holme. Så var emellertid ej fallet. I början af 1690-talet kom en kunglig befallning att flytta glasbruket till Hästholmen under Danviken, men då bolaget gjorde

Fig. 2. Glasbägare
med Karl XII:s namnchiffer. H. 16,5 cm.
N. M. 86,588.

Fig. 3. Glasbägare
från 1600-talets slut eller 1700-talets början.
H. 11,5 cm. N. M. 34,749.

kraftiga invändningar häremot, kom en ny order, att bolaget inom fyra veckor skulle ha flyttat till Valdemarsudde på Djurgården. Äfven detta afstyrdes emellertid, antagligen tack vare bolagets mäktiga intressenter. Det vill dock synas, som om ett påbörjande af fabriken rifning försiggått, ty det säges, att glasbruket ånyo uppbyggdes »med ogemmen sorgfällighet och goda anstalter». Emellertid hade man lyckats intressera Karl XI för det nya kristallbruket å Kungsholmen, så att han år 1692 öfvertog den afidne Sten Bielkes lott, »hvilken andel i verket Hans Kongl. Maj:t icke allenast såsom en Hög och Öm Med-Interessant har vårdat, utan ock såsom en mäktig befordrare på alt sätt gynnat hela verket». Nämda lott, som

sedermåra ärfdes af Karl XII, försåldes på dennes befallning å offentlig auktion år 1704. Samtidigt med Karl XI ingingo många nya delägare, såsom änkedrottningens råd och guvernör Johan Olivecrantz, bankokommissarien Anders Nordman Ehrenfelt, öfverstelöjtnanten friherre Åke Rålamb samt landshöfdingen friherre Olof Thegner. Bland tidigare intressenter märkas Johan Gerdes, Gustaf Soop, Knut Kurck, Johan Gyllenstierna, Edvard Ehrensteen, Claes

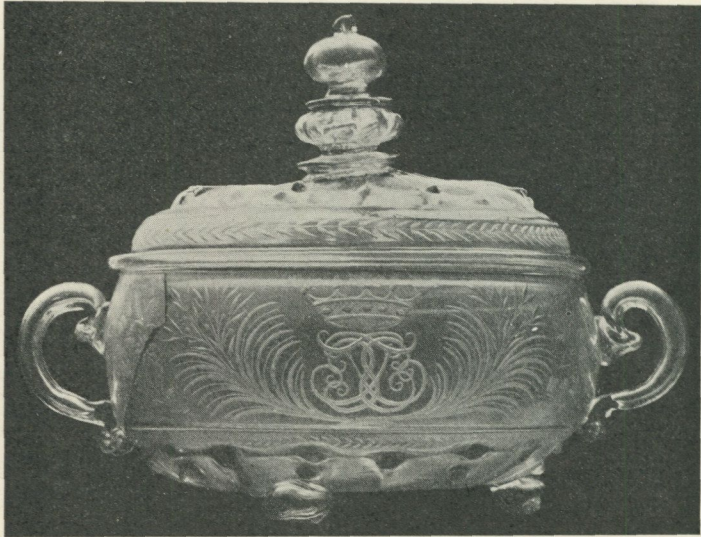

Fig. 4. Glasskål
med okänt namnchiffer. H. 25 cm. N. M. 105,212.

Fleming, Erik Lindsköld, Arvid Ivarsson, Christina Lenæa — dotter till ärkebiskopen Lenæus, adlad med namnet Clo och i sitt andra gifte änka efter Petter Trotzenfelt —, Hans Preuss, adlad 1695 med namnet Ehrenpreuss, Thomas Perman och Balthasar Grill, som från år 1678 intill sitt frånfålle 1697 var företagens ledare.¹

Under åren 1688—1693, möjligen till 1695, existerade ännu ett känt glasbruk å Södermalm i Stockholm. Stora och lilla Glas-

¹ Ett upprepande af namnen å de personer, som varit lierade med glasbruket, sker i tanke på att detta möjligen kan vara till gagn vid identifierandet af de 1600- och 1700-talsglas som äro bevarade till vår tid.

bruksgatorna minna ännu om dess läge. Det var Melchior Jungs son Gustaf Jung, som här i kraft af faderns privilegium, hvilket ägde giltighet för sonen, sökte, men näppeligen fann sin lycka. Gustaf Jung torde dock af åtskilligt att döma varit en skicklig man; han hade såväl i Italien som Frankrike studerat glasmakeriet. Då missnöjet med Guagnini först uppstod, erbjöds Jung d. y. förestå det nya glasbruket, men förelades så hårda villkor, att han ej ansåg sig kunna gå in på dem. Han föredrog därför ett kontrakt med Magnus Gabriel de la Gardie, hvare han åtager sig anlägga ett glasbruk i Lifland, men innan detta hann påbörjas, blef egendomén genom reduktionen indragen till kronan. Jung beslöt då flytta till Finland och anlade en fabrik i Nystad. I september 1685 lades emellertid större delen af staden i aska, hvarvid äfven den nyanlagda fabriken förstördes. Efter denna hårda motgång återvände Jung till Stockholm och anlade ofvannämnda glasbruk på Södermalm, men motarbetades på alla tänkbara sätt af Kungsholms glasbruk, som med all säkerhet äfven hade betydligt större ekonomiska resurser. Anmärkningsvärdt är dock, att priset å en del glasvaror under dessa år sjönk med omkring 20%. Huru länge Jung höll sig uppe i den ojämna striden är obekant, efter 1693 omnämnes han ej i Kommerskollegii protokoll. Han afled år 1695. Efter nämnda år var sålunda Kungsholms glasbruk, såsom det synes, en längre tid det enda i Stockholm.

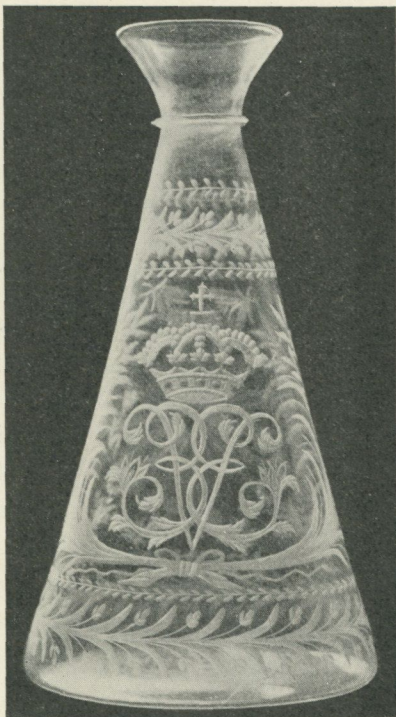

Fig. 5. Glasflaska
med Ulrika Eleonora d. y:s namnchiffer.
H. 26 cm. N. M. 73,132.

Då den ovanligt dugande och kunnige Balthasar Grill år 1697 »genom den timmelige döden skildt sig från alltsamman» öfvertog baron Johan Thegner ledningen af fabriken intill 1734. Äfven han skötte den med »ej mindre flit och vaksamhet, än tro- och uppriktig-

het», men hade äfven sin beskärda del af svårigheter att bekämpa, »då Riket varit plågadt af utvärtes blodigt krig, och invärtes hunger och smittosamma sjukdomar, hvaraf Bruks-folket til största delen hade dödt bårt, och utländske materialier med mycken möda och kostnad knapt hafva stådt at finnas».

Då Karl XII år 1715 utarrenderade stora sjötullen för att bereda sig penningmedel till krigets fortsättande, nedsattes äfven tullen å glas till endast 8 % af värdet. Detta hade till följd, såsom intressenterna klagade vid 1723 års riksdag, »att odrägliga kvantiteter utländskt glas infördes i landet och till och med kringburos till försäljning i husen, så att flera års tillverkningar oföryttrade lågo dem på händerna». I november 1726 höjdes emellertid tullen åter till 25 å 75 %, beroende på huruvida inskeppningen verkställdes med in- eller utländska fartyg.

Efter Thegner öfvertog kammarrådet Jacob von Ertman år 1734 ledningen af fabriken, hvilken han skötte till 1757. Efter nämnda år blef kanslibokhållaren Peter Falkenson fabriken disponent. Under hans tid nedrefvos fabriken numera förfallna trähus och ersattes af väl inredda stenhus. En upprykning af det hela synes ha försiggått,

Fig. 6. Pokal af glas med Ulrika Eleonora d. y:s namnchiffer. H. 39,5 cm. N. M. 77,072.

så att »detta glasbruk nu för tiden», 1762 nämligen, »synes hafva nått sin största höjd».¹

Vid denna tid arbetade vid glasbruket 10 glasmakare, dels mästare, dels gesäller, 13 förblåsare och lärlingar, två stockare, tre glasslipare och en ritare. För materialiernas beredande arbetade en »materialist» med två drängar eller lärlingar utom bokare och stötare, som efter behof antogos. Äfven aflönades en medicus för bruksfolkets räkning samt en af församlingens präster för lärlingarnes undervisning i kristendom, räkning och skrifning.

Personalen i sin helhet med »glasbodhållare» samt resande glasförsäljare, hustrur och barn inräknade, utgjordes af mer än 100 personer.

Efter 1762 äro uppgifterna angående Kungsholms glasbruk ytterst sparsamma, ett nedåtgående har tydligen ägt rum, om också afbrutet med en och annan stegring. År 1787 utgjordes tillverkningsvärdet endast af 7,770 riksdaler.

Såsom en sista känd lifsytring må omtalas, hurusom år 1801 Kungsholms glasbruksägare genom process söka hindra Strömbäcks glasbruks verk-

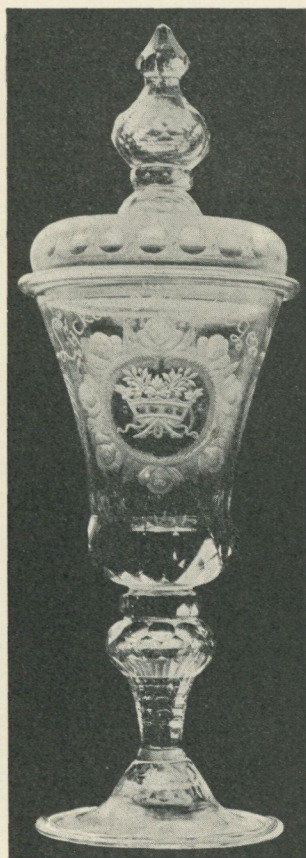

Fig. 7. Pokal af glas från 1700-talets förra hälft. H. 41 cm. N. M. 77,266.

¹ Intressenter i Kungsholms glasbruk år 1762 voro excellensen baron E. Wrangel, excellensen riksrådet baron C. Lagerberg, excellensen riksrådet grefve Ehrenpreus' sterbhus, presidenten grefve von Fersens sterbhus, amiralen och landshöfdingen Th. Ankarkronas sterbhus, amiralitetskammarrådet Adam Joh. Raab, justitiarien Olof Bremming, kapten Kuylenstiernas sterbhus, majoren Alexand. Moraths sterbhus, slottsförvaltaren Peter Spets, kommerserådet och direktören Claes Grill, brukspatron och direktören Johan Abr. Grill, bergsrådet Anton von Svab, kapten Carl Knutberg, kamreren och direktören Pet. Falckenson.

samhet i Stockholm under återopande af privilegiet af den 24 januari 1676, hvilket gifver Kungsholms glasbruk den ytterst vidsträckta rättigheten att allena i riket förfärdiga bergkristall jämte fönster och spegelglas.

Fig. 8. Vinglas
från 1700-talets början. Tillverkadt vid
Kungsholms glasbruk. H. 16,3 cm.
I enskild ägo.

Trots privilegiets kraftiga ordalydelse förloras emellertid processen.¹

Sedermere är känt, att grosshandlaren Moses Jacobsson år 1804 erhåller skyddsbref såsom ägare af glasbruket. Fabriken synes dock fört en tynande tillvaro, och 1815 nedlades arbetet fullständigt, och tomten försålades till Karolinska institutet.

Att det under 1600-talet förutom de trenne ofvannämnda glasbruken existerat äfven andra, ehuru mindre betydande sådana, därför tala en del omständigheter. I det privilegium, som tilldelades Jung 1641, säges det exempelvis, att ingen skall hafva makt eller tillstånd att upprätta i vårt konungarike Sverige eller Storfurstendöme Finland något glasbruk litet eller stort, »dock icke härunder förståendes dem som allredan på en eller annan ort kunna uppsatta eller nu uti något bruk vara». Af de sväfvande uttryck, som här användas, synes framgå att regeringen ej hade fullt reda på, hvilka fabrikationer som voro i gång i landet. Då man sätter sig in i förhållandena, ligger ej heller något märkvärdigt häri. Kommerskollegium eller som det då kallades Collegium för Commercierna inrättades först 1637 och bestod då af endast tre personer: dåvarande öfverståhållaren Claes

¹ J. A. Flintberg, Lagfarenhets-Bibliotek. Del V, Stockholm 1807, sid. 103, 107.

Fleming, underståthållaren Lars Grubbe samt generaltullförvaltaren Mårten Augustinsson, d. v. s. trenne personer som redan förut innehade maktpåliggande sysslor. Det var äfven först 1651, som nämnda ämbetsverk erhöll den mera kollegiala form, som detta ämbetsverk nu äger.

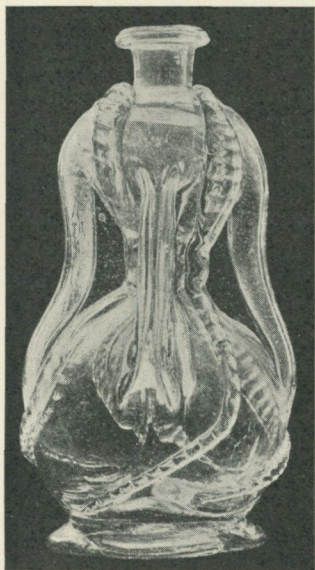

Fig. 9. Strålaflaska af ljusgrönt glas från Järfös sn, Helsingland. H. 19,5 cm. N. M. 28,646.

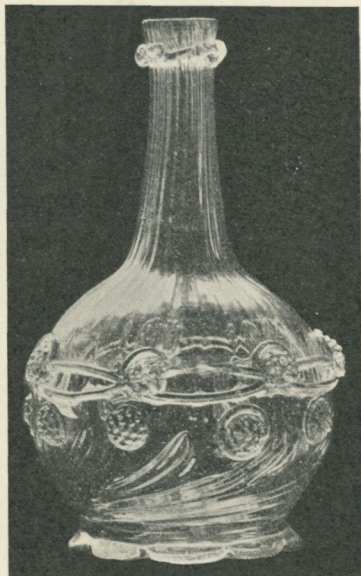

Fig. 10. Glasflaska från Äppelbo sn, Dalarna. H. 18 cm. N. M. 98,594.

Såsom ännu en omständighet, hvilken talar för att äfven annan glasfabrikation i landet existerade än den ofvan nämnda, är, att några köpmän i Norrköping, som af Kommerskollegium år 1668 blifvit uppmånade att köpa Jungs tillverkningar, svarade, att de ej kunde binda sig för någon viss kvantitet, »enär så många andra löpa och kladda med samma wahrer».

Likaså skriver V. F. Palmblad i tidskriften Skandia,¹ dock utan angifvande af källa, att Skåne i synnerhet var glasbrukens säte,

¹ Bd 4, h. 2: Historisk blick öfver den svenska näringsflitens utveckling, Stockholm 1834, sid. 275.

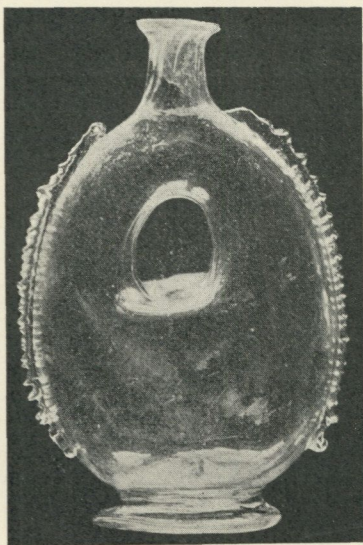

Fig. 11. Glasflaska
från Källsjö sn, Halland. H. 17 cm.
N. M. 24,846.

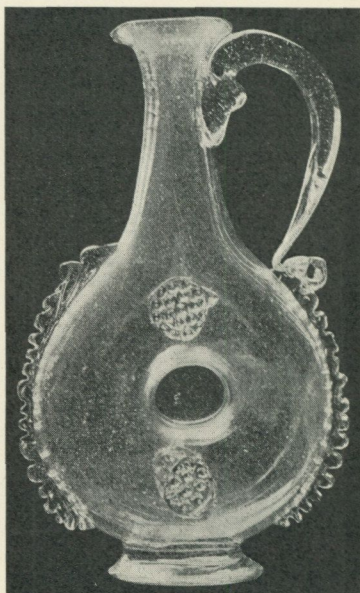

Fig. 12. Glasflaska
från Knäreds sn, Halland. H. 19,5 cm.
N. M. 48,088 b.

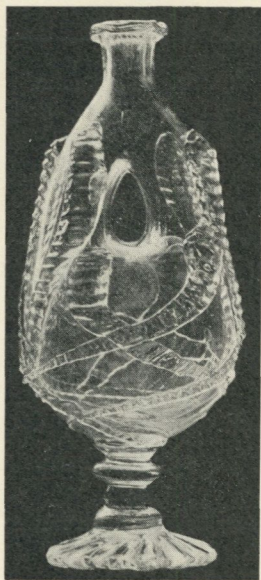

Fig. 13. Glasflaska
från Malung sn, Dalarna. H. 22,5 cm.
N. M. 83,446.

Fig. 14. Glasflaska i form af en
stövvel. H. 26 cm. N. M. 91,169.

men att man hittills (vid år 1670) ej tillverkat hvarken fönsterglas eller buteljer. Hvad Palmblad härmed åsyftar är ej klart. Visserligen är känt, att Skåne redan vid 1500-talets slut ägde ett betydande glasbruk, men den hufvudsakliga tillverkningen synes just ha varit fönsterglas. Detta framgår däraf, att Fredrik II 1576 lät beställa ett större parti fönsterglas från Sten Bille i Skåne.¹ Möjligen har dock nämnda glasbruk vid sidan af fönsterglastillverkning äfven förfärdigat dryckeskärl. Några meddelanden angående glasbruket,

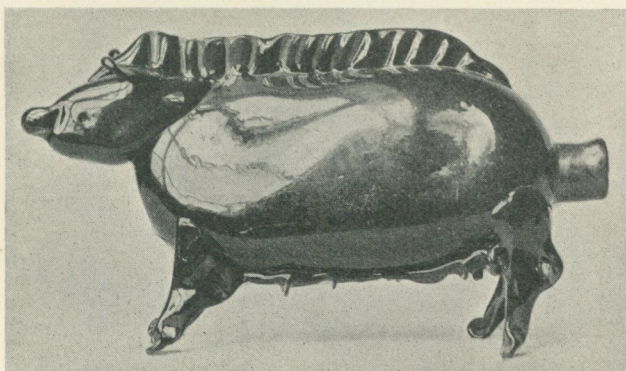

Fig. 15. Flaska af grönt glas.
Från Halland. H. 14 cm. N. M. 70,962.

sedan provinsen blifvit svensk, äro emellertid ej anträffade, hvarför det synes troligt, att bruket efter denna händelse antingen blifvit nedlagdt eller öfverflyttadt till Danmark.

Den 21 maj 1672 erhöil emellertid Antoine Wattermar ett privilegium på 10 års tid å tillverkning af åtskilliga sortimenter af fönsterglas, i anseende till det kapital, som årligen ginge ur landet för franskt och annat glas. Fabriken skulle förläggas på någon »beqvämlig ort, then han för sig utseendes varder». Den bekvämliga orten synes ha blifvit Skåne, ty Palmblad skrifver, att efter 1672 kunde de skånska glasbruken leverera 22 kistor fönsterglas och buteljer per vecka, hvarför införseln af dessa varor, med undantag af de franska, blef förbjuden.

¹ Troels Lund, Dagligt Liv i Norden. Köpenhamn 1903. Del II, sid. 94.

År 1691 erhöU kamreraren Göran Adlersten privilegium att i Skåne anlägga ett glasbruk för tillverkning af fönsterglas, flaskor och buteljer, »emedan derstädes fanns både pottaska och skog». Så-

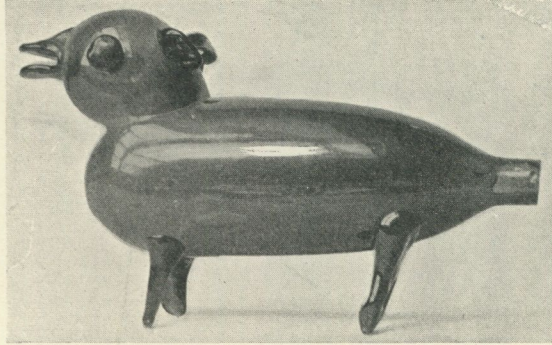

Fig. 16. Flaska af grönt glas.
Från Steneby sn, Dalsland. H. 12 cm. N. M. 71,266.

som vidare motivering för anläggningen uppgafs, att de bägge glasbruken i Stockholm ej tillverkade vare sig fönsterglas eller buteljer. Adlersten utnämndes år 1706 till landshöfding i Bleking och afled

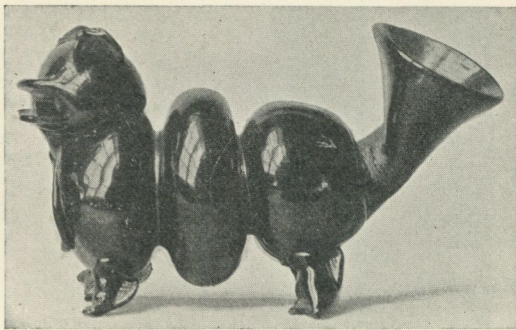

Fig. 17. Flaska af grönt glas.
Från Alfta sn, Helsingland. H. 9,5 cm. N. M. 28,352.

år 1713. Bruket öfvertogs då af Adlerstens sterbhus, och fabrikationen fortgick till år 1762.

Af ofvan anförda synes framgå, att en del glasbruk verkligen voro i gång i Sverige under 1600-talet. Men af allt att döma synas Mel-

chior och Gustaf Jungs samt Kungsholms glasbruk ha varit de förnämligaste, i all synnerhet då det gällt dryckeskärl.

Huru mycket som till våra dagar bevarats af dessa fabrikers tillverkning är naturligtvis mycket svårt att veta. Några signaturer motsvarande de å silfver och fajans förekomma å glas blott undantagsvis. Man har sålunda i allmänhet endast materialets olika beskaffenhet, föremålets formgifning och deras orneringssätt samt å glaset förekommande namnchiffer, monogram och vapensköldar såsom ledning vid bestämmandet af ett föremåls ålder och tillverkningsort.

I det föregående har omnämnts, att venetianska glasmakare inkallats för hofvets räkning såväl under Gustaf I:s som Erik XIV:s tid. Likaså är känt, att Jungs glasbruk till att börja med uteslutande drefs med italienska arbetare, och att dennes arbetare sedermera öfvergingo till Kungsholms nya glasbruk. Att det italienska inflytandet härigenom kom att göra sig kraftigt gällande är klart och förtydligas om möjligt än mer genom det förhållande, att det venetianska glaset intill 1600-talets sista decennier var högt skattadt på kontinenten.

Från denna hvad man skulle kunna kalla den venetianska glasperioden i Sverige är ganska litet bevaradt till vår tid. Nationalmuseet äger ett par vackra dryckeskärl och Nordiska Museet en ståtlig ehuru något skadad pokal, se fig. 1. Möjligen finnes äfven ett och annat i privat ägo.

Huruvida pokalen med Karl XI:s namnchiffer, återgifven å fig. 1, har utgått från Jungs eller Kungsholms nya glasbruk är däremot svårt att med säkerhet afgöra. Den omständigheten att Karl XI speciellt var intresserad af Kungsholms nya glasbruk samt delägare i detsamma från år 1692 till sin död talar möjligen för att pokalen är tillverkad vid sistnämnda glasbruk.¹

I allmänhet faller det sig mycket svårt att afgöra hvad som utgått från det eller det glasbruket. För att ett dylikt bestämmande i någon mån skall vara möjligt kräfvdes ett synnerligen rikt öfverskådligt material, och i närvarande stund är detta material till stor

¹ Pokalen inropades för Nordiska Museets räkning å Hammerska auktionen i Köln år 1892. I auktionskatalogen uppgifves, att den tillhört drottning Kristina.

del spridt öfver landet och endast obetydligt bearbetadt.¹ Då emellertid en bearbetning af detsamma är i hög grad önskelig, torde det kunna äga sitt intresse och sin nytta att tillsvidare angifva några af de fasta hållpunkter, som hittills anträffats vid sidan af några antaganden och förmodanden, hvilka ännu ej äro fullt bestyrkta.

De venetianska glasens ornering utgjordes företrädesvis af pålagda, ofta fritt utskjutande ornament, formade medelst tänger. Dessa fria utsprång ha äfven gifvit dem benämningen flygelglas.

Under 1660-talet, måhända tidigare, började dock inom Sverige ett annat orneringssätt komma till heders. Detta framgår bland annat där af, att en glassnidare Elias Horrn från Dresden år 1663 begär och under vissa förbehåll erhåller tillåtelse att i Stockholm utöfva sitt yrke.² Villkoren voro, att Horrn skulle begagna sig af glas från Melchior Jungs glasbruk samt se-

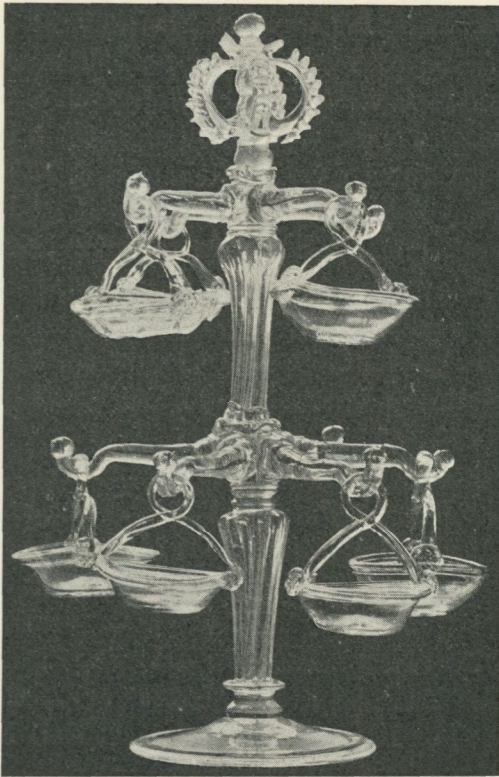

Fig. 18. Bordställ eller konfektsål från 1700-talets förra hälft. H. 36,8 cm. N. M. 80,845.

dermera försälja dem till skäligt pris. Hvad som än mer tyder på att det nya orneringssättet kommit på modet är, att Hedvig Eleonora hade

¹ I Hyltén-Cavallius förteckning öfver samlare i Sverige upptagas 45 personer som bland annat eller enbart samla glas.

² Enligt handling i Riksarkivet.

sin egen glassnidare, Kristofer Elsterman.¹ När sedan konsten att etsa medelst fluorsyra vid 1670-talets början uppfanns i Tyskland, vann äfven detta orneringssätt snart nog spridning och åstadkom en viss omhvälfning inom glasfabrikationen.

De venetianska, sirliga och eleganta förebilderna kommo så småningom ur modet. De nya orneringssätten kräfde tyngre och kraftigare former, det blef hufvudsakligen från Böhmen och Tyskland vi nu hämtade våra förebilder. De å fig. 2—7 framställda glaskärlen tillhöra denna period samt äro sannolikt alla tillverkade vid Kungsholms nya glasbruk under tiden 1690—1750.

Fig. 2 framställer en större glasbägare af mycket tungt gods med rik slipad och etsad ornering med bildframställningar från Karl XII:s tid och inskriften: Bona · Causa · Semper · Trivmhat · Pro Rege · et Patria vita · men. — För ingen · iaght · spöyr · eij · heller · bort flyyr medt · gods · hielp · oh · fried modt är · fienden vnder foth.

Fig. 3. Glasbägare med släkterna Drakes af Hagelsrum och von Scheidings vapen. Initialerna H L D och M C S öfver vapnen angifva, att den tillhört kapten Hans Leonard Drake, gift år 1690 med Magdalena Christina von Scheiding. Drake tog afsked 1706 och afled 1722.²

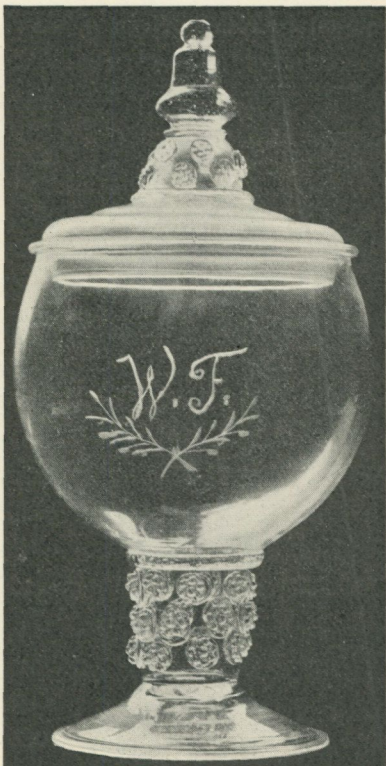

Fig. 19. Remmare.
H. 36 cm. N. M. 61,484.

¹ Flera glas dekorerade af honom finnas på Nationalmuseum i Stockholm.

² Sistnämnda bägare inköptes på 1880-talet af författaren August Strindberg i en lumpaffär vid Berzelii park och förvärfvades sedermera af Nordiska Museet.

Fig. 4 är en glasskål med rik ornering, palm- och lagermotiv, samt okänt namnchiffer under adlig krona.

Tyvärn framträder orneringen ej särdeles väl å en del af dessa äldre glas, beroende på att de ofta äro sjuka. Sjukdomen visar sig dels genom ett otal af fina strimmor, dels därigenom att glaset förlorat en god del af sin genomskinlighet och erhållit en opak färg.¹

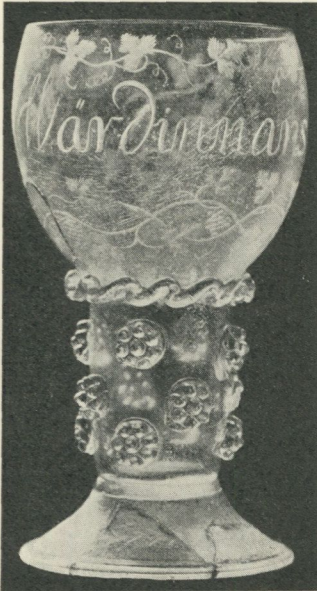

Fig. 20. Remmare
med inskrift: Vårdinnans skål.
H. 17,5 cm. N. M. 105,738.

Tecknaren vid Kungsholms glasbruk vid 1700-talets början ägde ett älsklingsmotiv, som han flitigt använde; det utgjordes af en sammanblandning af lager och palmblad, jämför fig. 4—6, vanligen omslutande ett vapen, ett namnchiffer eller någon bildframställning. Nämnade ornering bildade vanligen en grupp på glaset ena sida och såsom motstycke till denna förekom ofta en nordstjärna, se fig. 6.

¹ Se J. Böttiger, Notes d'un curieux. 1. Om sjuka glas, i Svenska Slöjdföreningens tidskrift årg. 1905, h. 1.

Fig. 5. Glasflaska med Ulrika Eleonora d. y:s namnchiffer.

Fig. 6 återger en glaspokal likaledes med Ulrika Eleonora d. y:s krönte namnchiffer. Pokalen är af en typ som ofta förekommer under 1700-talets förra hälft och med förkärlek tillverkats vid Kungsholms glasbruk.

Fig. 7 framställer en pokal med slipad och etsad ornering. Å glaset ena sida E B inom kartusch, å den andra ett för 1700-talets förra hälft vanligt ornament, en adlig krona omslutande tvenne i kors ställda lagerkvistar, häröfver inskriften: Lycka och Seger.

Hvad som gör antagandet att ofvannämnda glas äro af svensk tillverkning i hög grad troligt är dels de svenska namnchiffren och vapnen, dels inskrifterna och orneringen.

Man har länge ansett sig viss om, att dessa ornamentsmotiv härstammade från Kungsholms glasbruk. Ett ytterligare bevis härför, särskildt hvad beträffar lager och palmbladsmotivet, har under senaste tiden uppdagats, då detta motiv anträffats å ett signeradt glas. Se fig. 8. Signaturen KUNG HOLS GLAS BRUK återfinnes i låg relief å skafkets öfre kant.¹ I öfrigt bär glaset rundt brädden inskriften: Nichts Widersteht der Liebe.

Af ofvanstående bilder framgår, att de venetianska förebilderna lämnat plats för andra tyngre former. Man må emellertid ej häraf draga den slutsatsen, att det äldre venetianska glasmakeriet i Sverige gått ur tiden utan att lämna något varaktigare spår efter sig. Såväl under 1700- som 1800-talet har inom landet tillverkats glas af varierande art, hvilka genom sina fantastiska former och sitt orneringssätt i mycket påminna om den venetianska tillverkningen. Dessa sena ättlingar till det venetianska glasmakeriet synas dock hufvudsakligen vunnit intåg i allmogehemmen.

Såsom exempel anföras de å fig. 9—14 framställda formerna.

De till vår tid bevarade strålaflaskorna, se fig. 9, hvilka äfven gå under benämningarna jungfrufaskor, stolpafaskor, skvallror, skvallerhalsar och kluckpluntor, äro synnerligen allmänna inom landet, men antagligen alla från ganska sen tid. De ha ej ansetts vara några större dyrbarheter, ha ofta varit i dagligt bruk och torde mera sällan uppnått någon hög ålder. Emellertid vill det synas, som om de äga ganska höga anor. Den vid deras ornering använda tekniken är, som synes, besläktad med den venetianska, i grundformen däremot påminna de om en del gammaltyska flaskor. I Sydtykland förekomma nämligen glasflaskor i form af en kvinnofigur med händerna på höfterna och armbågarna utåtvända,² och i Sverige återfinnas liknande former i lergods. I Danmark förekommer å strålaflaskan benämningen Glar-Maren, Blanke-Maren, Kluk-Maren och Karoline, hvilken sistnämnda benämning äfven användes i norra Tyskland.³ Detta förhållande, att strålaflaskan i Danmark och Tysk-

¹ Det enda signerade Kungsholmsglas som af oss anträffats.

² Se F. S. Meyer, Handbuch der Ornamentik. Leipzig 1889. Sid. 386.

³ H. F. Feilberg, Den fattige mands snaps, i Dania 1898, sid. 91 och 92.

land ofta benämnas med ett kvinnonamn och i Sverige bland annat kallas för jungfrufaska, tyder på släktskap mellan de svenska strålaflaskorna och de gammaltyska jungfrufaskorna. — En spansk flaskform från 1500-talet¹ äger äfven släktttycke med de svenska strålaflaskorna.

De venetianska glasmakarne tillverkade äfven flaskor i form af djur.² I Sverige anträffas rätt ofta flaskor som föreställa svin, hundar m. fl. djur, se fig. 15—17, och de inom det svenska språket mindre

vackra benämningarna fyllsvin och fyllhund sammanhöra måhända med dessa flaskformer. Af intresse kunde det vara att veta, huruvida ofvannämnda benämningar föregått flaskformerna eller tvärt om. — Bland öfriga mera originella glaskärl förekomma stöfvelfaskor, se fig. 14, glaskärl i form af krutflaskor, jämför fig. 10—12, samt flaskor i form af kanoner, pistoler och trumpeter.

Stöfvel- och krutflaskformerna äro äfven anträffade inom det nederländska och franska glasmakeriet och torde i öfrigt vara ganska spridda.³

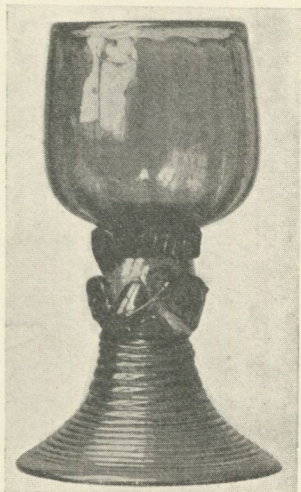

Fig. 21. Remmare af gult glas.
H. 12,8 cm. N. M. 40,576.

En mera ovanlig form af bordställ, helt af glas, företer fig. 18. Med all sannolikhet är det af svensk tillverkning samt härstammar från 1700-talets förra hälft. Nationalmuseum i Stockholm äger ett snarlikt och Nordiska Museet, förutom det här afbildade, ännu ett, likaså Visby fornsal.

Bland tyska förebilder, som tidigt gjort sig gällande i Sverige, äro de s. k. remmarne. I det föregående omtalas, huru Jung i Kommerskollegium år 1670 förevisade en remmare af egen tillverkning, hvilken granskades vid sidan af en från Heilbronn. Vi se sålunda, att denna typ af dryckeskärl förekom i landet vid nämnda

¹ Se Gerspach, *L'art de la verrerie*, Paris 1885, sid. 301.

² Garnier, *Histoire de la verrerie*, Paris 1896, sid. 82. Gerspach, *anf. arb.*, sid. 167.

³ Gerspach, *anf. arb.*, sid. 184, 298.

tid och kunna sedermera konstatera dess tillvaro under hela 1700-talet. De förekomma såväl med Karl XII:s, Ulrika Eleonora d. y:s, Adolf Fredriks som Gustaf III:s krönta namnehiffer. De å fig. 19—21 framställda remmarne visa några typer från Nordiska Museets samling. Den å dessa dryckeskärl vanliga orneringen medelst små humleknoppar har äfven kommit till användning å en hel del mycket allmänna och ganska dekorativa glasflaskor af svensk tillverkning, jämför fig. 10, 12.

Omkring 1700-talets midt kommo de förändrade sederna att delvis omskapa dryckeskärlden. Under hela 1600-talet och 1700-talets första årtionden förekommo ej några dryckeskärl å de till festmåltid dukade borden. Vid banketterna tjänstgjorde en hel stab med bordspager, hvilka vanligen voro unga adelsmän, som bland annat hade till åliggande att servera dryckerna. Den understundom rent monumentala, terrassformiga skänkhyllan, som var en af rummets största prydnader, uppbar dryckeskärlden, hvilka voro af högst varierande form och utseende men i allmänhet synnerligen dekorativa. En bordspage afhämtar från skänkhyllan å en rund liten bricka ett fylt glas eller mindre bågare och bjuder en bordsgäst densamma samt väntar bakom stolen eller bänken på att få återbära det tömda dryckeskärlet. Skulle en skål drickas, frambars en pokal eller större bågare, hvilken cirkulerade rundt bordet från den ena bordsgästen till den andra. Huru länge detta sätt att dricka en skål dröjde kvar är svårt att bestämdt afgöra. Den sista faktiska uppgift jag funnit är i en reseskildring från 1736,¹ där det berättas, huru vid en middag hos landshöfdingen i Uppsala man drack »à la santé de M. le Gouverneur et de Madame» på så sätt, att ett stort glas, fylt med hvitt vin blandadt med citron och socker, cirkulerade från den ena gästen till den andra.

Vid de enklare familjemåltiderna, då inga bordspager tjänstgjorde, förekom en och annan bågare, några glas eller dryckeskannor på bordet, men ytterst sällan ett dryckeskärl för hvarje person.

Från och med att skåldrickningen fått den form den nu äger, aftog tillverkningen af de större dryckeskärlden. Den uppfattningen

¹ M. Outhier, Journal d'un voyage du Nord en 1736 et 1737, sid. 40.

tränger allt mer och mer igenom, att hvarje bordsgäst bör ha sitt eller sina särskilda glas. Såsom följd häraf försvinner den praktfulla skänkhyllan med de gemensamma dryckeskärlen, och bordsgästernas glas framsätts före måltidens början.

Då förhållandena nått denna utveckling, inträder en viss likformighet i dryckeskärlens formgifning och dekorerings. En hel del nya glasbruk ha äfven vid denna tid uppstått¹ inom landet, och svårigheten att identifiera de olika brukens alster är synnerligen stor. Att ett rätt godt resultat skulle kunna vinnas genom samarbete mellan intresserade privatpersoner, glasbruksdisponenter och centralmuseerna är dock otvifvelaktigt. Något har redan på den vägen vunnits, så att en del glas kunnat identifieras.

Skulle arbetet i denna riktning kunna fortgå, kunde med all sannolikhet länk fogas vid länk, och vi skulle kunna erhålla åtskilliga nya bidrag till den svenska glasfabrikationens historia. För Nordiska Museet vore ett vidgadt samarbete synnerligen kärkommet.

Att glasindustrien inom Sverige allt ifrån dess upprinnelse till närvarande tid varit framgångsrik och hedrande, därför finnas många bevis. Så lät till exempel redan Karl XI, då han skulle sända en gåfva till prinsen af Oranien, sedermera konung Vilhelm III af England, beställa den vid Kungsholms nya glasbruk². Och att i närvarande stund de svenska glasproduktionerna kunna jämföras med utlandets främsta alster är allom bekant.

¹ Jfr efterföljande förteckning »Svenska kända glasbruk 1700—1830».

² G. H. Stråle, anf. arb., sid. XC, XCI.

Svenska kända glasbruk 1700—1830.

Förtecknade af
Ellen Raphael.

I anknytning till närmast föregående uppsats lämnas här en förteckning öfver svenska kända glasbruk 1700—1830 samt några korta notiser rörande desamma, hämtade ur Kommerskollegii registratur m. fl. handlingar samt några tryckta källor.

Att glasbrukens utveckling under 1700-talets första årtionden var ringa och snarare visar en tillbakagång än ett framåtskridande är ju ganska naturligt, om man betänker landets tillstånd under Karl XII:s krig. Tullen på allt glas, som varit fördubblad till förmån för Kungsholms glasbruk, minskades af Karl XII, och införselförbudet för dricksglas upphäfdes, hvarefter »utlänningar hit infört en odräglig quantitet glas», och all afsättning på den inhemska varan afstannade. Detta var så mycket naturligare som det utländska glaset var billigare, ett förhållande, som berodde dels på den i Stockholm så dyra veden och dels på en »materia», som måste hämtas ända från Portugal, utan hvilken glaset skulle blifva bräckligt och ohållbart. Visserligen använde ej utlänningarna den, men deras glas äro också sämre och utan fasthet, fastän de äro tyngre och tjockare, »så att den okunnige tror, att de också äro bättre».

Så snart landet fått fred efter Karl XII:s krig, visa rikets ständer sitt intresse för så väl glasindustriens som all annan manufakturs upphjälpande. Redan vid riksdagen 1723 begär borgarståndet tullens förhöjande på dricksglas och fullständigt förbud för införsel af fönsterglas. Dock vidtogos icke åtgärder i denna riktning förrän vid nästa riksdag, 1727, sedan Oeconomie och Commerce Deputationen¹ den 21 april inkommit med förslag, i hvilket man dessutom uttalar önskvärdheten af flera glasbruks anläggande, men på samma gång anser, att man först och främst bör hjälpa upp dem, som redan finnas i riket, nämligen det Skånska och Kungsholms glasbruk. Som ett varnande exempel på den utländska konkurrensens faror omtalas, att trenne glasbruk stupat, två i Stockholm och ett i Finland. Här menas an-

¹ Riksdagen 1726—27 Utskotts handlingar, nr 48. Riksark.

tagligen Melchior Jungs glasbruk, anlagdt 1641, och hans son Gustaf Jungs, anlagdt 1688; denne senare hade förut också haft ett sådant i Finland, där det tillverkats fönsterglas, men som blifvit förstördt af våld.

Förbud för införsel och befallning för Kommerskollegium att hafva in-seende öfver glasbruken, öfver varornas godhet och öfver att nya bruk bli på lämpliga orter förlagda utfärdades 1727.¹ Efter 1727 års riksdag tillkommo flera nya glasbruk.

År 1741 förbjödo ständerna anläggande af flera glasbruk, ett förbud, som dock efter några få år upphäfdes. År 1748 fanns det enligt en statistisk uppgift 8 glasbruk i riket.

År 1830 funnos i Sverige 13² glasbruk i verksamhet, 1850 hade deras antal ökats till 16, 1875 till 37, 1898 till 50, och 1907 funnos 58 stycken, de flesta belägna i Småland i trakten af Kosta.

Annæbergs glasbruk, se Liljedal.

Björknäs spegel- och glasfabrik, belägen i Bo socken, Värmdö skeppslag, Uppland, anlagd af baron von Höpken, handelsmannen J. R. Bertling m. fl., erhöill privilegium 1736³ för tillverkande af allehanda glassorter, såsom spegel- och vagnglas af finare och sämre slag, s. k. kreytenglas, fönsterglas, fint, ordinärt och slätt; karaffiner, flaskor, buteljer, apotekareglas, såsom recipienter, retorter med flera till hvarjehanda spiritums förvarande; luft-, vatten- och solglas samt vin- och dricksglas i åtskillig sort och storlek, som härefter kan inventeras och tillverkas. Detta glasbruk nämnes 1746 jämte Skånska glasbruket och Kungsholms glasbruk som hafvande den största tillverkningen. I Stockholms hallrätts årsberättelser finnes ingen uppräknning från Björknäs af tillverkade glasvaror; men 1768 omtalas, att där tillverkats fönsterglas, burkar och buteljer. 1785 är sista gången det nämnes, hvarför det torde ha nedlagts detta år.

Bromö glasbruk i Torsö socken, Vadsbo härad, Västergötland. Hit flyttades Göteborgs glasbruk, se nedan. Bromö fönsterglasbruk var under 1800-talets förra hälft ett af de största i riket. Nedlades på 1880-talets början.

Casemirborg, Gamleby socken, Tjust härad, Småland. Tillstånd erhöills 1755⁴ af greffe Casemir Lewenhaupt, och två år senare var ett glasbruk i gång för tillverkning af allehanda slags finare och gröfre glaskärl,

¹ Registratur för Inrikes Civil Expedition 18 juli 1727. Riksark.

² Dr K. Key-Åberg har i »Arbetsstatistisk studie öfver Glasindustrin i Sverige», 1899, samlat siffror rörande glasbrukens antal samt arbetsstyrkan och tillverkningsvärdet för hela landet från år 1830 till 1898.

³ Registratur för Kungl. Civil Expedition 9 jan. 1736. Riksark.

⁴ Kommerskoll. Registratur 3 nov. 1755. Riksark.

taffel- och skifvefönsterglas, till så väl inrikes behof som försäljning på utrikes orter. Det nedlades 1810.

Cedersbergs glasbruk med sliperi, beläget i Vist socken, Hanekinds härad, Östergötland, anlades 1772 och erhöll 1781 enligt Linköpings hallrätts berättelser nådigt tillstånd. Man tillverkade där år 1800 diverse sorter hvitt och grönt glas; 1816 nämnes, att alla sorter, så väl kemiska som dricks- och vinglas, äro så goda, att de kunna jämföras med de böhmiska och ej gifva de engelska efter i godhet. Men tillverkningen måste dock inskränkas år från år på grund af de stora omkostnaderna. Efter 1825 tillverkas där endast hvitt glas. Bruket nedlades på 1830-talet.

Ettorp, Enslöfs socken, Tönnersjö härad, Halland. År 1736 fick Brita Haberman tillstånd att på sitt gods Ettorp anlägga ett glasbruk,¹ för förfärdigande af ordinärt fönsterglas, buteljer, apotekareflaskor, recipienter, kolfvar etc. Denna fabrik tycks dock varit ganska obetydlig, ty då privilegium erhålles för Limmared, omnämnes detta som synnerligt gagneligt för hela den landsorten, som är så aflägsen ifrån de här i Stockholm och i Skåne varande glasbruken. Det halländska nämnes ej. I en landskapsbeskrifning från 1752² omtalas det dock, men synes snart därefter ha blifvit nedlagdt; 1754 blef gården säteri.

Göteborgs glasbruk. 1762 erhöll handelsmannen Johan Schutz privilegium på ett glasbruk vid Göteborg. I hallrätts årsberättelse från denna stad för år 1765 omtalas, att där tillverkats af hvitt glas: diverse sorter vin-, öl- och brännvinsglas, buteljer, flaskor, ljusformar och lampor m. m.; och af grönt glas: större och mindre flaskor, sylt- och mjölkbunkar samt dricksglas och senapsburkar, dessutom apotekareflaskor. Men redan 1770 omtalas, att, liksom föregående år, verksamheten varit stannad i brist på afsättning. Dock heter det 1785, då bruket återuppstått, att det nedlagts 1773 i brist på skickliga arbetare. Det innehades nu 1785, utom af Schutz, af en del intressenter, som hade utsändt personer att studera förhållandena i Skottland, Sachsen, Preussen och Norge samt anställt 6 glasblåsare från Böhmen. Tillverkningen bestod af finare sorter fönsterglas. Driften torde fortgått där till 1803, då det ägdes af landshöfding Forselles och grosshandlare K. Bagge, hvilka inköpte *Bromö* i Torsö socken, Vadsbo härad, Västergötland, och dit flyttade bruksrörelsen. Se Bromö.

Henrikstorp i Perstorps socken, Norra Åsbo härad, Skåne, se Skånska glasbruket.

Johannisholm i Venjans socken, Dalarna, anlades år 1796 och några år senare ett sliperi. I Falu hallrätts årsberättelse för 1825 omtalas

¹ Kommerskoll. Registratur 4 okt. 1736. Riksark.

² J. Richardsson, *Hollandia antiqua et hodierna*, 1752.

fönster- och taffelglas, grönt, hvitt småglas samt slipade dito. Glasbruket nedlades 1855.

Kosta glasbruk, Ekeberga socken, Uppvidinge härad, Småland, blef grundlagt 1741, nedbrann och återuppbyggdes 1743, då landshöfdingen baron Koskull och baron Staël von Holstein erhöilo behörigt tillstånd.¹ Tillverkningen därstädes preciserar icke närmare än »allehanda sorters glas».

Kungsholms glasbruk i Stockholm, som fick privilegium 1676, i hvilket försäkras, att ingen annan måtte i denna deras manufaktur kladda, att de skulle tillverka godt, fint och durabelt kristall och flere glassorter i en sådan mängd, att riket därmed blef nödtorftigt försedt. Till förmån för detta glasbruk blef tullen på allt glas fördubblad och all införsel af dricksglas förbjuden, hvilket förbud emellertid sedermera upphäfdes af Karl XII. Se föregående uppsats sid. 145 o. f.

Liljedal å Mässevik i Bro socken, Näs härad, Värmland. År 1773 fick hofsekreteraren C. G. Bratt och hofjunkaren C. U. Olivencrona tillstånd att anlägga ett glasbruk å den senares egendom Mässevik. Det kallades först Annæberg, senare *Liljedal*. Efter Olivencronas död 1781 blef Carl Fredrik Ugglå ägare därtill, och han flyttade själfva bruket till frälsegården Buda i Eds socken, Grums härad.² I hallrättens årsberättelse från Karlstad för 1820 omtalas, att där tillverkats engelska buteljer, d:o halvbuteljer, franska buteljer, svenska d:o, diverse blått, hvitt och grönt småglas. 1825 omnämnes äfven fönsterglas. Liljedals buteljstillverkning var ända till 1800-talets slut den största i riket.

Limnareds glasbruk, Tranemo socken, Kinds härad, Västergötland, anlades 1740 af löjtnant Rutensparre. I privilegiet³ omtalas inga särskilda glassorter, dock torde icke fönster- och spegelglas ha tillverkats där. I årsberättelse för fabrikerne för 1817 nämnes »buteljer, flaskor och glas i alla dimensioner, men ej fönsterglas». Där fortgår glastillverkning ännu i våra dagar.

Långvik, Piteå landsförsamling, Västerbotten, anlades under något af 1800-talets första år. Detta glasbruks verksamhet har dock icke varit regelbunden; så t. ex. kunde under vintern 1803 ingen blåsing försiggå, ty fartyget med råmaterielen hann ej före isläggningen längre norrut än till Sundsvall. 1805 omtalas i årsberättelsen från Piteå, att där tillverkas diverse sorters hvitt glas, sodabuteljer, burkar, mjölkbunkar af större och mindre slag samt fönsterglas. I senare berättelser preciserar ej sorterne. Bruket nedlades på slutet af 1880-talet.

Reijmyre glasbruk, Skedevi socken, Finspånge läns härad, Östergötland, grundlades 1808, men tillverkningen började först fem år senare. Under

¹ Kommerskoll. Registratur 22 april 1743. Riksark.

² Kommerskoll. Registratur 11 april 1781. Riksark.

³ Kommerskoll. Registratur 10 juli 1740. Riksark.

första tiden var det fönsterglas och enklare hushållsglas som tillverkades, och under 1800-talets senare hälft endast hushållsglas, både finare och enklare.

Sandö, Bjärträ socken, Ångermanland. Detta det första norrländska glasbruket anlades 1750, då intendenten baron Hårleman, komministern J. Hornæus, kadetten J. Eurenus och bokhållaren Renhorn fingo rättighet att inrätta ett glasbruk på Sandö i Ångermanland,¹ dock först sedan Björknäs och Kungsholms glasbruk blifvit hörda. I Hernösands hallräts årsberättelse för 1775 omtalas, att där fabricerats burkar och apotekareflaskor, halfkristallglas samt fönsterglas. 1804 omtalas, utom fönsterglas, hvita, gröna och sodaglaskärl. Omkring midten af 1800-talet tillverkades endast ölbuteljer för att förse ett bryggeri, som dåvarande ägaren hade därstädes, och i våra dagar tillverkas endast fönsterglas.

Sandörsunds glasbruk i Neder-Kaliks socken, Västerbotten, omnämnes i årsberättelsen för fabriker i Luleå fögderi för 1817 och säges ej ha varit i gång sedan 1813. Någon uppgift om dess tillverkning eller när glasblåsning begynte därstädes har ej erhållits.

Simondeboda se Ventzelholm.

Skånska glasbruket tillhörde baron Adlersten och låg på gården *Henrikstorp* i Pärstorp socken, Norra Åsbo härad. Det hade fått sitt privilegium 1695, och till dess förmån hade all införsel af glas till de södra provinserna blifvit förbjuden. Privilegiet öfverläts 1715 efter landshöfding Adlerstens död på hans sterbhus. I nämnda privilegium² framhålles, att utom fönsterglas, flaskor och buteljer »också skulle få tillverkas och förarbetas finare glas af materie och ämne, som kan vara att tillgå till allehanda sorter, samt ritade, på det därigenom tillverkningen af de gemene och gröfre sorterna må så mycket mer befordras». I Oeconomie och Commerce Deputationens betänkande 1727 omtalas, att detta glasbruk skulle ha så stora partier glas oförsålda, att de kunde fournera rikets invånare så, att om ock all införsel skulle förbjudas, skulle ingen brist bli därpå, undantages dock fönsterglas. År 1729 erhåller detta glasbruk samma rättigheter att i städerna i öppna bodar få försälja sina varor som det Stockholmska.³ 1746 omtalas det ännu som ett af de tre, som haft största tillverkningen, men dess läge i det skoglösa Skåne anses liksom de båda andra vid Stockholm som synnerligen olämpligt. Det nedbrann 1762 och blef ej återuppfördt; gården blef säteri och kallades af sin nya ägare Gustafsborg.

Skönviks glasbruk, Skön socken, Medelpad, blef anlagdt 1811. I Sundsvalls hallräts årsberättelse för 1815 omtalas däriifrån bättre och sämre

¹ Kommerskoll. Registratur 26 nov. 1750. Riksark.

² Kommerskoll. Registratur 5 april 1715. Riksark.

³ Kommerskoll. Registratur 18 juni 1729. Riksark.

fönsterglas, diverse hvita och gröna flaskor och glas af åtskilliga sorter och storlekar. Och 1825 års berättelse innehåller en synnerligen detaljerad uppräkningslista af de olika sorter, som där förfärdigats. Fönsterglas; af hvitt glas: källarglas, kupiga vinglas, spetsiga d:o, liqueur glas, vinglas till slipning, pounch glas och barnglas, $\frac{1}{2}$ quarters dricksglas, quarters d:o, dricksglas till slipning, portionsbunkar, essence flaskor, Hesses d:o, stops karafiner, $\frac{1}{2}$ stops d:o, diverse småglas, proppar, ordin. saltkar, bröstglas, stops burkar, täckta fogelglas, barnappar, peppardosor, minutglas, sockerask, cylindrar; af grönt glas: hel eng. buteljer, $\frac{1}{2}$ engl. d:o, 2 kans d:o, 3 kans d:o, $\frac{1}{2}$ kans d:o, nattpottor, ögonflaskor, capris och oliver flaskor, Hollandske Påhlar (?), tim Påhlar, $\frac{1}{2}$ jungfru och 1 jungfru apoteksflaskor, quarters d:o, quarters bunkar, stops d:o, jungfru burkar, $\frac{1}{2}$ quarters burkar, quarters d:o, $\frac{1}{2}$ stops d:o, 1 kans d:o, rofburkar, vatten sats bleckhorn, runda d:o, rullgardinsringar, anschovisflaskor, uringlas, $\frac{1}{2}$ timsglas, mortlar med stötar, spannfaskor, diverse glas, långa $\frac{1}{2}$ stops burkar; af både hvitt och grönt glas: ordinära brännvinsglas, dricksglas, dricksmuggar, $\frac{1}{2}$ stopsbunkar, quartersflaskor, $\frac{1}{2}$ quarters d:o, stops d:o, $\frac{1}{2}$ stops d:o, oljeflaskor, kantiga bleckhorn, kontors d:o, eau de collogni flaskor.

Detta glasbruk upphörde på 1870-talet.

Ströms glasbruk i Umeå socken, Västerbotten, hvarpå Olof Malmerfeldt erhållit privilegium 1748, var fullbordadt och hade anskaffat böhmiska arbetare 1751¹. I Umeå hallrätts årsberättelse om fabrikerna omtalas 1755, att där tillverkades utaf grönt glas: $\frac{1}{2}$ kans buteljer, quarters d:o, stops d:o, kans d:o, snushorn, fönsterglas, halfstopsbuteljer, barnbållar, mjölkbunkar, bläckhorn, apotekareflaskor; samt utaf halfkristall: vinglas, ölglas, finkelglas, spanialglas, tältglas, grepkrus, tumblare, brännvinsglas, sockerskålar, finare vinglas och smöraskar. Men redan i 1757 års berättelse omtalas, att bruket blifvit ödelagdt, dels i brist på aska och ved, och dels därför, att »de katolske glasblåsarne voro nog begifne på dryckenskap, som ock ibland hemligen afveko och rymde från theras tilldelte arbeten . . . . . bruksägarne till ej ringa skada och nackdel».

Strömbäcks spegelglastillverkning anlades 1773 i närheten af den plats, där det gamla Ströms glasbruk legat. Rörelsen nedlades efter några få år, verket inköptes på auktion af bokhållaren Qvist, som 1780 erhöll spegel- och taffelglasprivilegierna utvidgade till också andra sorter finare och gröfre glas.² I Umeå hallrätts årsberättelse 1825 omtalas, att där tillverkats fönsterglas, diverse pjäser af grönt glas, soda glas, diverse pjäser af hvitt glas och genom ritning och slipning förädlade varor. Rörelsen nedlades i slutet af 1880-talet.

¹ Kommerskoll. Registratur 16 april 1751. Riksark.

² Kommerskoll. Registratur 12 juli 1780. Riksark.

Sölje, Stafsnäs socken, Gillbergs härad, Värmland, anlades 1803 af kungl. sekreteraren H. G. M. Stuart och drefs med tyska, böhmiska och norska arbetare. I Karlstads hallrätts årsberättelse 1815 omtalas tillverkning af taffelglas och mindre glas till diverse behof; 1820 diverse hvitt småglas, dito slipade, diverse grönt glas och taffelglas. Sölje buteljglasbruk är ännu i verksambhet.

Ventzelholm i Rumskulla socken, Sevede härad, Småland. J. F. Wenzel erhöll 1826 privilegium på ett honom tillhörigt mindre glasbruk. Under de första åren benämnes det omväxlande Simondeboda och *Ventzelholm*, men kallas slutligen för det senare. Där tillverkades diverse glaskärl; efter 1829, då det utvidgades, äfven fönsterglas; i våra dagar är där buteljglas-tillverkning.

Årnäs, Forshems socken, Kinne härad, Västergötland. 1804 började tillverkning af taffel- och fönsterglas vid Årnäs. De första arbetarne voro böhmare och norrmän. 1817 eller 1818 nedlades rörelsen och återupptogs först 1836 för buteljblåsning, hvilken verksamhet ännu drifves.¹

Bland de svenska glasbruken kunna vi äfven räkna de glasbruk, som uppstodo i Finland. Dessa voro:

St Bertils glasbruk, Uskela socken, Egentliga Finland, anlagdt 1794,² omtalas i Åbo hallrätts årsberättelse för 1800. Tillverkningen bestod af diverse fönsterglas och andra glassorter.

Heinola i Tavastland, anlagdt af kapten Glansenstjerna, baron De Geer och löjtnant Scharp 1782 för blåsning af fönsterglas och buteljer och tillverkning af allehanda sorters finare och gröfre glas.³

Mariedal på Myrkrog i Sibbo socken, Nyland. 1779⁴ erhöll handelsmannen Sederholm tillstånd att anlägga detta glasbruk, dock först sedan intressenterna i Åviks glasbruk blifvit hörda. I Helsingfors hallrätts berättelse 1803 kallas det *Mariedal*, och där tillverkas fönsterglas, alla sorters hvitt och grönt glas och buteljer samt s. k. hvitt benglas.

Notsjö glasbruk i Urdiala socken, Tavastland, anlades 1793 och omnämnas vara i gång följande år. Existerade ännu efter 1809.

Nyby anlades 1784 i Ijo socken, Österbotten, af handelsmannen J. Nylander Mattson.⁵ Där tillverkades enligt Uleåborgs hallrätts berättelse för 1786 grönt fönsterglas, diverse sorters buteljer och flaskor, apotekarebehof

¹ Jfr Fataburen 1909, sid. 111.

² Enligt D. Djurberg, Beskrifning om storfurstendömet Finland, 1808, benämnes det Ingeri i Bertils socken.

³ Kommerskoll. Registratur 28 nov. 1782. Riksark.

⁴ Kommerskoll. Registratur 17 maj 1779. Riksark.

⁵ Han hade 10 jan. 1780 erhållit privilegium på ett glasbruk i Toppila, Uleå socken, Österbotten, men torde i stället anlagt Nyby.

af hvitt och grönt glas; af hvitt glas: vin- och dricksglas, dessertskålar, taffelglas m. m. 1790 omtalas dessutom lampor, lyktor, skålar och tallrikar. Och 1795 nämnes 3 kanns buteljer, 2 kanns d:o, $\frac{1}{3}$ kanns stämplade d:o, kvarters d:o, engelska och franska d:o, 3 kanns syltburkar, 2 kanns d:o, 1 kanns d:o, stops d:o, små apotekare d:o, cantins flaskor, byxsäcks d:o, små apotekar d:o, mjölkbunkar, små bläckhorn, bränvinsglas, nattpottor, dricksglas, ljusformar, barnappar, fogelglas, oljeflaskor, allt af grönt glas, samt af hvitt: ord. vinglas, d:o dricksglas, bordskarafiner, cantins flaskor, $\frac{1}{2}$ stops mjölkbunkar och kvarters buteljer. Det heter om detta glasbruk, att en betydlig del af allmänheten och i synnerhet Stockholm förses därifrån. En hafsvåd 1793 och en eldsvåda 1794¹ hemsökte det, men dess tillverkning omtalas ännu 1803 i årsberättelsen. Dock torde det snart därefter ha blifvit nedlagdt.

Torsnäs glasbruk i Ulfsby socken, Satakunta. 1781 fick borgmästare Sachlén tillstånd att på sitt rusthåll Torsnäs anlägga ett bruk,² hvilket existerade ännu efter 1809.

Åviks glasbruk i Somero socken, Tavastland. J. R. Depong erhöll 1748 privilegium härå. Där tillverkades en större mängd taffel- och fönsterglas, men äfven dricks- och vinglas af halfkristall och något buteljer och apotekareglas. Dess första arbetsstyrka utgjordes af »två katolske» och en senare af 7 tyska glasblåsare. 1774 omtalas, att glas från denna fabrik försäljes öfver hela riket och en liten del till och med exporteras till Ryssland.³ Ännu 1794 förfärdigas en myckenhet glas, i synnerhet fönsterglas, och utskeppas öfver Åbo till Stockholm. Denna fabrik var ännu i verksamhet efter 1809.

Utom här ofvan upptagna kända glasbruk i Sverige 1700—1830 må nämnas följande privilegier, som utfärdats å dylika bruk, men hvilka troligen aldrig blifvit anlagda, då de icke vidare omtalas i hallrätternas årsberättelser och ej heller i litteraturen.

Dalsland. Löjtnant Vallencrona erhöll 1790 privilegium å ett glasbruk med sliperi i Örs socken, Nordals härad, som efter några månader öfvertogs af brukspatron Rudin.⁴

Hälsingland. År 1762 erhöll direktör Zenius tillstånd att vid koboltverket i Loos anlägga ett glasbruk.⁵

Närke. Privilegium beviljades 1771 för landshöfding Hamilton att på sina egendomar Bo och Afversby i Svennevads socken, Skyllersta härad, inrätta ett glasbruk.

¹ Tuneld, Sveriges Geografi, 1794.

² Kommerskoll. Registratur 20 febr. 1781. Riksark.

³ C. P. Borcenius, Historisk och Oeconomisk Beskrifning öfver Somero Sockn, 1774.

⁴ Kommerskoll. Concept Registratur 22 juni och 19 aug. 1790. Riksark.

⁵ Kommerskoll. Registratur 2 april 1762. Riksark.

Småland. I Liggaren 1725—1781 i Kommerskollegii arkiv omtalas, att G. F. Rothlieb och landshöfdingen baron Fleetwood fått privilegium att inrätta ett glasbruk vid Låwers midt emot Ölands alunbruk. Vidare hade samma personer, som 1736 erhöilo privilegium för Björknäs glasbruk, nämligen baron von Höpken, handelsmannen J. R. Bertling m. fl., dessförinnan, 1734, fått privilegium å ett glasbruk på Skäggenäs i Småland, och slutligen erhöill 1736 Lars Johan Silfversparre tillstånd att inrätta ett glasbruk på hemmanet Johanstorp, Lenhofda socken, Uppvidinge härad. Privilegiet sålde han sedermera till grundläggarna af Kosta glasbruk. (Det Johanstorp, som arbetat i en mycket senare tid, anlades först 1856 för fönsterglastillverkning.)

Värmland. Tillstånd erhöill 1761 hofsekreteraren Lars Gustaf Bratt att å hemmanet Uddetorp, Näs härad, inrätta ett glasbruk.¹

Finland. Hvad Finland beträffar, erhöill 1741 Eric Ekestubbe tillstånd att på en af sina egendomar i Finland få inrätta ett glasbruk för tillverkning af buteljer och andra sorters glas, och Johan Simon Kiellstedt att vid Edsbo sätesgård i Nyland anlägga ett glasbruk för tillverkning af alla-handa sorter af finare och gröfre slag samt buteljer.²

¹ Inrikes Civil Expeditionens Resolutioner 13 november 1761. Riksark.

² Kommerskoll. Registratur 10 nov. och 9 sept. 1741. Riksark.

Litteratur.

H. F. Feilberg, *Bjergtagen*. Danmarks Folkeminder nr 5. Köpenhamn 1910. 126 sid. 8:o.

Vid sidan af arbetet på sin storartade ordbok öfver »jyske almuesmål» har den kände folksedforskaren fått tid till den grundliga monografi öfver det kända folksägnsmotiv, som bokens titel anger. Därmed har han med ännu en värdefull afhandling ökat antalet af de arbeten, som utflödat från hans vetandes outtömliga Mimersbrunn, och som för ej blott dansk utan äfven nordisk och germansk folkkännedom och kulturhistoria skola äga ett bestående, ja stigande värde.

Att här redogöra för bokens sakrika innehåll skulle alltför mycket taga utrymmet i anspråk, för såvidt denna redogörelse skulle bli något så när tillfyllestgörande. Vare det i korthet sagdt, att författaren framför ett från skilda länder samladt synnerligen rikt material, på grund hvaraf han drar slutsatser om dessa föreställningars och sagors rötter inom folkuppfattningen och om deras folkpsykiska orsaker. Dessa finner han dels i en ödslig och enslig naturs inverkan på en oupplyst eller tillfälligtvis upphetsad eller abnorm inbillningsverksamhet, dels i tron på afidnas fortvarande vistelse i människornas värld, eller fastmer i bägge dessa faktorer i numera för forskaren nästan outredbar samverkan.

N. E. H.

K. F. Johansson, *Solfågeln i Indien i Inbjudning till fil. doktorspromotion vid Uppsala universitet den 31 maj 1910*. Uppsala 1910. 80 sid. 8:o.

Denna afhandling rör sig hufvudsakligen omkring de fornhinduiska myternas soma (lifsdryck) hämtande fågel. I olikhet med föregående forskare, som i denna fågel sett en uppenbarelse af Indra,

identifierar författaren i här ofvan nämnda undersökning somafågeln med Visjnu. Denna särdeles intressanta förklaring, hvilken författaren, så vidt jag förstår, till ovederlägglighet bevisar, torde vara af betydelse äfven för belysningen af icke indiska företeelser inom religion och folketro och äger måhända i det hänseendet större räckvidd än mången förmodar.

Vid utredandet af sitt ämne utgår författaren från den grundsatsen, att den celesta religionsåskådningen utvecklats sig ur en ktonisk. Världsträdet leder sitt ursprung från ett helighållet jordiskt träd; solfågeln härstammar från en ktonisk själs- eller dämonfågel; lifsämnet och lifsbrunnen hafva tillhört jorden, innan de blefvo de himmelskas egendom; ja, själfva höjdens gudar leda sina anor från jordiska makter. Detta gäller således äfven den indiska lifsdrycken eller lifsämnet och detta lifsämnes bringare i fågelgestalt samt alltså Visjnu (Garuda) själf.

I afhandlingen ingår, sid. 40—63, en fullständig öfversättning af ett fornindiskt rituellt drama Suparnadhyuaya, hvilket behandlar soma-rofvet. Enligt öfversättaren är denna dikt senvedisk och äldre än Mahabharata. Dess ålder går alltså åtskilliga århundraden tillbaka före vår tidsräkning.

I slutet af sin afhandling gör författaren äfven en kort undersökning af påfågeln betydelse och innebörd inom Orientens och Occidentens trosvärld.

N. E. H.

Brage. Årsskrift 1909. Årg. 4. Helsingfors 1910.

Denna af föreningen Brages sektion för folkdiktning utgifna årsberättelse, hvars föregående årgång anmälts i Fataburen 1909 s. 254 ff., har under innevarande år utkommit med en sina föregångare värdig fjärde årgång. Efter redogörelser om föreningens verksamhet på skilda håll under det sistförflutna året erbjuder boken sjutton uppsatser och artiklar, behandlande såväl folkdiktning, folkmusik och språkliga företeelser som äfven folklif, folkseder och fornro. Som min afsikt endast är att härmed fästa svenska folkforskningsvänners uppmärksamhet på detta häfte, ingår jag icke på någon redogörelse om bokens rika innehåll. Dock kan jag ej afhålla mig från att

särskildt framhålla den af O. Andersson författade afhandlingen »Ur den svenska folkdiktsforskningens historia i Finland» såsom varande af synnerligt intresse. Ehuru afhandlingen, såsom rubriken anger, egentligen behandlar folkdiktsforskning, sysslar den dock väsentligt äfven med den svensk-finska folklifsforskningen för öfrigt.

Såsom ett apropos med anledning af nämnda afhandling vill jag här i korthet anföra följande, som för vår svenska folkforsknings historia synes mig vara af särskildt intresse. I slutet af år 1774 utgaf papehofmästaren F. Westerdahl den bekanta folklifsbeskrifningen »Om Svenska Allmogens Sinnelag, Seder» o. s. v., hvilken, såsom titelbladet och företalet angifva, var ämnad att utgöra första delen af en omfattande beskrifning öfver allmogen i vårt land och, såsom af Brages årshäfte framgår, äfven i Finland. Det vidsträckt planerade verket, som »hade kunnat bliva ett arbete av öofverskådlig betydelse för kannedomen om svenskt folkli», afstannade emellertid med detta första häfte, hvilket innehåller kyrkoherde Gaslanders i Burseryd anteckningar om allmogen i Västbo härad i Småland. Detta är det fullkomligaste, säger utgifvaren, som han efter flera års »bemödande och använde kostnad» lyckats erhålla, och han utger det »såsom ett mönster att samla efter». Emedan utgifvaren misstagit sig om Gaslanders förnamn, har man haft stridiga åsikter om författaren till de här ifrågavarande småländska uppteckningarna. Man har tvekat, om man skulle tillskrifva kyrkoherde Johan Gaslander eller dennes fader Petrus Gaslander (död 1758) denna förtjänst. Såsom emellertid professor Lundell påvisar i förordet till den i Landsmålsföreningarnas Tidskrift (Bih. I: 3) införda editionen, citerar upptecknaren ett af Linné år 1763, alltså fem år efter Petrus Gaslanders död, utgifvet arbete. I sin afhandling i Brages årsskrift omtalar nu O. Andersson, att »hovmästaren för kongl. pagerna i Stockholm Frans Westerdahl» redan i Åbo Tidning för den 15 maj 1771, alltså inemot fyra år före utgifvandets af den Gaslanderska folkbeskrifningen, infört ett upprop med ett anvisande program, som, i förbigående sagdt, af uppsatsförfattaren får ampla loford.¹ Detta

¹ Berömmet minskas icke af det förhållandet, att den finske författaren synes vara okunnig om Westerdahls delaktighet i den Gaslanderska folkbeskrifningen.

programs uppställning motsvarar fullkomligt ämnesfördelningen i den Westerdahl-Gaslanderska allmogebeskrifningen, ja, ordalydelsen i programmet och i folkbeskrifningens kapitelrubriker är till öfvervägande och väsentlig del densamma. Af detta förhållande synes mig med allra största sannolikhet framgå följande slutsatser. Antagandet af Petrus Gaslanders delaktighet i det här ifrågavarande arbetets tillkomst är blott en gissning, som till och med saknar sannolikhet. Det är i hvarje fall sonen Johan Gaslander, som utfört arbetet, och denne har vid samlandet och ordnandet af sina anteckningar vägledts, sannolikt äfven från början inspirerats, af det af Westerdahl utarbetade programmet och uppropet, hvadan de Gaslanderska uppteckningarna torde tillkommit under tiden mellan våren 1771 och år 1774. Westerdahls förtjänst om arbetets tillkomst blir i så fall vida större än man antagit eller velat göra gällande. Hvart de af honom hopbragta »ansenliga samlingar», som han redan 1771 omtalar och äfven 1774 antyder, efter hans död tagit vägen, vore i sanning intressant att veta. Ha okunnighet och liknöjdhet lämnat detta otvifvelaktigt mycket värdefulla material åt fördärf och förgängelse? Eller har möjligen trängsint förnumstighet, sådan den uppenbarade sig i den tidens press,¹ eller missriktadt religionsnit, sådant som det från biskoplig sida drabbade kyrkoherde J. Gaslander, bragt äfven Westerdahl att i likhet med den nyssnämnde tillintetgöra resultatet af mångårigt arbete och flit?

N. E. H.

Fredrik B. Vallem, *Lys og lysstel i norske kirker og hjem*. Kristiania 1907. 4:o.

Norsk Folkemuseum har som tredje del i den populära publikationsserien *Gammel norsk kultur i tekst og billeder*, utgifvit *Lys og lysstel i norske kirker og hjem*. De båda föregående banden behandlade som bekant Norges oldtid, framställd af professor Gabriel Gustafsson, och *Gamle norske hjem* af museumsassistenten Harry Fett. Styrelsen för Norsk Folkemuseum på Bygdö har slag i slag kunnat publicera dessa rikt illustrerade band, emedan myndigheterna

¹ Se Landsmålsföreningarnas Tidskrift Bih. I. 3, sid. 320 ff.

beviljat museet ett industrilotteri. För inköp af vinster står ett större belopp till förfogande, och dessa penningar användas till tryckningen af »Gammel norsk kultur». Museet kan således draga den dubbla nyttan af lotteriet — förbättra sin ekonomiska ställning och utgifva rikt illustrerade framställningar af olika sidor af hemlandets kulturhistoria, hvilka såsom vinster i lotteriet troligen få en spridning till långt vidare kretsar än en på vanligt vis utgifven kulturhistorisk bok.

Den sida af mänsklig odling, som denna gång tagits till behandling — de olika redskapen för belysning — har knappast förr på något kulturspråk rönt någon ingående behandling. Recensenten vill dock ha erinrat om ett nyligen i Österrike utkommit planscherwerk *Das Beleuchtungswesen vom Mittelalter bis zur Mitte des XIX. Jahrhunderts*, Wien 1905. Då det gäller en så ny vetenskap som den europeiska etnografien, händer det med stora områden, att de ligga liksom öppna betesmarker, som blott vänta, att odlaren skall komma och arbeta och skörda. Har författaren därför — som han i förordet framhåller — ej haft brukbara förarbeten hvarken för det hela eller särskilda delar af ämnet, har det fattats honom den önskvärda mängden afbildningar af hithörande föremål, så har han dock ägt en rik personlig bekantskap med de föremålsgrupper han behandlar.

Af arbetet framgår, att författarens skolning mer är konsthistorikerns än etnografens, men det ligger i sakens natur, att hvar och en allt efter olika läggning och utbildning kommer att bearbeta problemen efter skilda synpunkter. Han har dock ärligt sträfvat att få med så mycket som möjligt af hvad man plägar kalla primitiva vanor och redskapen för dem. Det är likväl, om jag så må uttrycka mig, torrvedstickekulturen, som jag trott mig finna vara klenast representerad i den eljest rikhaltiga bildsamlingen. Blosshållare, torrvedslyktor och liknande föremål saknas, och dylika ha dock säkert en gång funnits bland inventarierna hos fiskar- och jägarbefolkningen i ett en gång skogrikt land. Finnas dylika föremål emellertid ej redan till hands i museisamlingarna, är det i våra dagar ej gärna möjligt att i hast anskaffa dem, i synnerhet af en författare, som måste arbeta under högtryck.

Som ofvan redan antydts, är illustrationsmaterialet godt och rikhaltigt, en verklig fyndgrufva för hvarje forskare, som vill syssla med hithörande problem. I de flesta fall finnes äfven platsen, där man har att finna själfva sakerna, angifven under bilderna, ett förfaringssätt, som man ej ofta nog kan med beröm understryka och framhålla för andra som ett efterföljansvärdt exempel.

Hvad texten beträffar har författaren löst sin uppgift synnerligen godt. Han är stilist, han har ej tyngt framställningen med detaljer, som skulle verka afskräckande i ett till sin natur populärt arbete, och har dock fått med ett stort antal för fackmannen värdefulla uppgifter.

—a—i.

Jörgen Olrik, *Drikkehorn og Sölvtoj fra Middelalder og Renaissance*, udgivet af Nationalmuseets Anden Afdeling. Köpenhavn 1909. Folio.

Genom ett betydande extra ordinarie statsanslag har Nationalmuseets Anden Afdeling blifvit satt i tillfälle att låta befordra till trycket det praktverk, hvars titel ofvan anföres. Man torde utan att misstaga sig kunna våga påstå, att detta verk som bokprodukt är en af de gedignaste, som under senare år kommit ut i bokmarknaden.

Verket omfattar fyra själfständiga hufvudafdelningar, hvar och en med sin lärorika inledning, där hvarje rad vittnar om huru väl författaren beherrsakar det besvärliga material, testamenten och boppteckningar, som utgör den bästa källan för vår kunskap om huru såväl adelsmännen på sina gårdar som borgare och bönder ordnat för sig i sitt husliga lif.

De fyra nyssnämnda hufvudafdelningarna omfatta dryckeshorn, bordskärl af silfver, matskedar af silfver och slutna fynd från 1600-talet. Sedan inledningsvis lämnats en orienterande framställning om, hvad man i allmänhet vet om dessa företeelser, följer så en rikt och väl illustrerad katalog öfver hvad det danska Nationalmuseet äger af ifrågavarande föremål.

Nationalmuseet har genom lyckliga omständigheter blifvit ovanligt rikt på äldre silfverföremål, närmast på grund af de gamla lagbestämmelserna om Danafæ. Sedan hedenhös var det lag, att herrelöst gods såsom jordfynd tillföll konungen. Under 1700-talet insändes sådant till räntekammaren, som öfverlämnade hvad som ansågs vara af antikvariskt intresse till den kungliga konstkammaren. Sedan Nationalmuseet blifvit statens hufvudsamling af dylika föremål, öfvertog detta denna uppgift från konstkammaren, som ju också blef upplöst och fördelad på de olika statssamlingarna. Att äga en så förmånlig lagstiftning har naturligtvis sin stora betydelse. Praktiskt sedt är det emellertid af än större vikt, att i riket finnes en god allmänanda med uppfattning af, att dylika jordfunna skatter böra komma till nationalmuseet. Och en dylik allmänanda finnes i Danmark. Liksom i Sverige ersättes finnaren för det insända efter vissa grunder, museet naturligtvis obetaget, att om fyndet är särdeles värdefullt, betala de ansenliga pris, som det skulle få i den öppna marknaden.

Det är i ögonen fallande, huru många af dessa fynd stamma från 1600-talet. Man har med rätta velat se förklaringen därtill uti det förhållandet, att folket — särskildt på Jylland — under de fientliga invasioner, som flera gånger under århundradet söderifrån företogos mot Danmark, gräfdde ned sina silfversaker i jorden, för att de ej skulle falla i fiendehänder. Fynden visa också hän på de tre olika tillfällen, då en stor armé söderifrån trängde norrut, de kejsrerliga 1627—29, Torstensson 1644, Karl X Gustaf 1658.

Det är för den nordiska odlingens historia synnerligen viktiga föremål, som Nationalmuseet framlagt i denna publikation, ty det mesta är sådana saker, som kanske ej äro att räkna som märkligare konst saker, men som ge en god föreställning om, huru det dyrbarare husgerådet såg ut hos den förmögnare medelklassen, någon gång hos de mera välsituerade under 1500-talets senare del och 1600-talets förra hälft i Norden. Hos de högre klasserna, men äfven hos allmogen, nedlades under en tid, då bankinrättningar saknades, större delen af den lösa förmögenheten i silfver. Det var »egendom». Denna borde sålunda framför mycket annat bevaras åt huset, när

fara var för handen. Omkom så skattegömmaren, blef det liggande, intill dess slumpen århundraden senare åter bragte det undangömda i ljuset.

Så vidt man kan se, är det mesta af dessa jordfunna silfversaker inhemskt danskt arbete. På litterär väg vet man visserligen, att det redan fanns guldsmedskrå i Köpenhamn under 1400-talet. Huru mycket rikare belysning får dock icke de båda följande århundradenas inhemska yrkesskicklighet genom den samling föremål, som genom denna publikation förelägges allmänheten. En stor mängd af dem är försedd med inskrifter, vapen eller stämplor. För åtskilliga af de sistnämnda har författaren ej lyckats fastställa den ort, som stämpeln afsåg, eller den mästare, som fabricerat silfversaken, men otvifvelaktigt har han rätt, då han anser många beteckna inhemska orter och inhemska verkstäder. Icke så få med utländska märken försedda föremål visa emellertid, att ej så obetydligt införts, särskildt söderifrån, ej sällan från städer, som äro berömda i det dätida tyska konsthandtverkets historia. Likaledes äro ej så få af dessa silfversaker försedda med årtal. Dylika kunna ju vara en god hjälp vid datering, så att man ej enbart behöfver draga sina slutsatser af den vanligen rika ornamentik, som smyckar särskildt de dyrbarare af renässanstidens silfverpjäser, eller af själfva föremålets form.

Det är således med djup tacksamhet, som vi mottaga detta utmärkta arbete af dansk forskarflit. Måtte tillfälle beredas det danska Nationalmuseet att på liknande vis få publicera andra grupper af de dyrbara samlingar det rymmer inom sina murar.

—a—i.

Herman M. Schirmer, *Fortegnelse over vore bevarede Mindesmærker fra den kristne Middelalder*, utg. af Foreningen til norske fortidsmindesmærkers bevaring. Kristiania 1910.

Både hemma i Sverige och utomlands har, sedan intresset en gång vaknat för de byggnadsminnen landet äger, som ett första led i åvägbringande af bättre omvårdnad åt dessa fram-

ställtts önskemålet att få en om ock summarisk förteckning öfver dessa minnen, så att man åtminstone kunde få någon slags öfverblick öfver det befintliga materialet. Äldst bland försök i detta hänseende i Norden torde väl de undersökningar vara, som redan i början af 1870-talet igångsattes af det danska Nationalmuseet, för att förteckna och beskrifva landets kyrkor och deras inventarier. Under årtiondenas lopp ha medarbetarne växlat, nya synpunkter ha vuxit fram, fotograferingskonsten har kommit till. Beskrifningarna öfver de olika kyrkorna besitta följaktligen ett mycket skiftande värde, de äldre ha blifvit föråldrade. Hvad som härvid frambragts har också kommit allmänheten till godo, i det att dessa häradsbeskrifningar legat till grund för de utförliga beskrifningarna af dylika monument, som ingå i tredje upplagan af Traps Danmark.

Systematiskt bedrifvet förtecknande af svenska kulturminnen har som bekant äfven sedan några år igångsatts af Samfundet Sankt Erik för dess verksamhetsområde, Stockholm. Här skulle förtecknandet omfatta allt af kulturvärde, oberoende af tid och föremåls profana eller kyrkliga uppgifter. En inventarisering för ett mindre område — Södermanland — af dess kyrkliga föremål har också planerats af enskilda konstintresserade, men i hufvudsak har man i Sverige ej haft sådana medel till sitt förfogande, att man kunnat i någon högre grad realisera önskemålet af ens en öfversiktlig inventarisering af landets kulturhistoriskt märkliga byggnads- och andra minnen.

I Norge har arkitekt Schirmer med den förteckning, hvars titel läses här ofvan, sökt att lämna en öfversikt af fasta byggnadsminnen inom hela Norge från en begränsad tidrymd, den kristna medeltiden. Han har därvid gått till väga på så sätt, att han förtecknar de ännu använda stenkyrkorna för sig, därefter ruiner af stenkyrkor, sedan ännu befintliga stafkyrkor, därefter dylika, hvaraf det ännu finnes byggnadsrester i behåll, så knuttimrade kyrkor och till sist kloster och profanbyggnader, såsom fasta hus och slottsanläggningar. Efter hvarje monument följer uppgift om, hvar det finnes omnämndt i den tryckta litteraturen, och hvad kyrkorna beträffar äfven af en förteckning öfver äldre och yngre föremål, som

från dem öfverflyttats till de norska museisamlingarna, däremot icke öfver hvad som finnes kvar på platsen.

Vid studiet af dessa listor förvånas man i högsta grad, huru kort förteckningen på de egentliga profanbyggnaderna är. Från Sverige och Danmark är visserligen ej det medeltida materialet sammanfördt, men de notiser man äger peka dock för de rikare bygderna hän på, att det utom stadsbefästningarna och konungarnas slott funnits fasta hus från den senare medeltiden rätt tätt ute på landsbygden i herremännens ägo. Det är således något för dessa folks samfundslif mycket karaktäristiskt, som framgår äfven ur en sådan summarisk förteckning.

Som redaktören själf framhåller, är det vid en sådan förteckning som denna svårt för att ej säga omöjligt att ernå fullständighet. Men i den händelse en ny upplaga ifrågakommer, synes det mig ej böra vara ur vägen att i större utsträckning än som skett medtaga de föremål från norska kyrkor, som hamnat inom Nordiska Museet. Utom de hos Schirmer redan nämnda föremålen från Bødalens och Tudals kyrkor, finnas dylika åtminstone från följande i förteckningen medtagna kyrkor: Ringsaker, Nes i Telemarken, Värnäs, Hustad, Svaasen, Flesberg, Opdal, Ringebu, Ryen, Rödven, Eggedal, Faaberg, Rön och Veum.

Dessutom skulle jag vilja hemställa att i kommande upplaga upprättades ett ortregister i bokstafs följd till hjälp för dem, som i likhet med recensenten ej äro så väl bevandrade i Norges topografi.

—a—i.

Gamla svenska städer, samlingsverk i bilder jämte förklarande text, utgifvet af Svenska Teknologföreningens Afdelning för husbyggnadskonst. Cederquists Grafiska Aktiebolag. I, Stockholm 1908, II 1909. 4:o.

Det är en god idé, som är genomförd i ofvan anförda publikation, nämligen att sammanföra gamla karaktäristiska, ofta äfven estetiskt tilltalande bilder från skilda svenska städer. Det hela är ur bok-

lig synpunkt närmast anlagdt som en samling lösa planscher med tillförlitliga upplysningar på baksidan. Man har nämligen ej väntat med publicerandet, tills man fått allt hvad man önskade från en viss stad, utan i stället i de olika häftena gifvit plats åt ett större antal städer och därjämte vidtagit sådana anordningar, att man, när det hela blef färdigt, skulle kunna, om man så önskade, sönderdela häftena och ur dem i en följd sammanföra alla bilderna från en och samma stad.

Genom att i samma häfte bjudas bilder från vidt skilda delar af Sverige, får man en lärorik antydan om de starka motsatser i kultur, som råda i vårt långsträckta fosterland. Det är nog sant, att en och annan kanske redan vet detta, men alla äro ej i så gynnsamma omständigheter, att de genom resor kunna personligen vinna dessa intryck, som äro af så stor vikt för att förstå ett lands ej blott kulturella utan äfven politiska utveckling.

I de utkomna häftena ha orienterande upplysningar meddelats om några städer: Ystad, Göteborg och Jönköping, och redaktionen hoppas i de följande häftena få fortsätta med dylika. Dessa äro ej sällan illustrerade med reproduktioner af äldre kartor och gamla stadsyyer.

Åtskilliga bilder återge hus- och stadspartier, som redan skattat åt förgängelsen. Om byggnaden blifvit undersökt, har då en intresserad person eller den arkitekt, som utfört uppmätningen af det rifna huset, ställt denna till förfogande. Man bjudes sålunda en särdeles mångsidig materialsamling till vår kunskap om de svenska städernas utveckling och historia.

Redaktionen framhåller, att den vid detta stort anlagda verk behöfver understöd af olika slag för att publikationen måtte fortgå som den startats. Jag sänder härmed denna deras begäran vidare under liflig förhoppning, att den ej måtte förklinga ohörd, utan att redaktionen måtte förvärfva både rikliga illustrationsbidrag af samma värde som hittills och tillräckligt många prenumeranter. Ty ett ur alla synpunkter så förtjänstfullt verk som detta är i högsta grad värdt all den uppmuntran, det kan erhålla.

Museimannamötet i Strängnäs.

Bestyrelsen för utställningen af äldre kyrklig konst i Strängnäs 1910 hade inbjudit Museimannaföreningen att med anledning af nämnda utställning förlägga sitt årsmöte till Strängnäs. Med frångående af ett i Lund fattadt beslut antog också Museimannaföreningens styrelse denna inbjudan. Detta föreningens femte årsmöte hölls alltså i Strängnäs den 21—23 juli 1910 och räknade inemot 40 deltagare från skilda delar af landet. Utom löpande föreningsärenden förekommo flera föredrag, som i allmänhet rörde sig om utställningen eller vissa där exponerade föremålsgrupper.

Mötet öppnades i Strängnäs allmänna läroverks högtidssal den 21 juli kl. 1 e. m. Till ordförande utsågs riksantikvarien OSCAR MONTELIUS, till vice ordförande grefve EUGÈNE LEWENHAUPT, till sekreterare dr GUSTAF UPMARK och till vice sekreterare docenten JOHNNY ROOSVAL.

Vid mötet i Lund 1909 hade behandlats en skrivelse om *statsunderstödd åt svenska landsortsmuseer*.¹ Denna skrivelse hade i september 1909 vederbörligen inlämnats till regeringen, som dock på grund af det dåliga statsfinansiella läget ej aflåtit proposition till riksdagen i ärendet. Skrifvelsen hade emellertid varit remitterad till K. Vitterhets- Historie- och Antikvitetsakademien, som på det lifligaste tillstyrkt framställningen. Därvid framförde akademien vissa önskemål. De i landsorten befintliga museerna hade en synnerligen viktig uppgift dels såsom bildningshårdar, dels såsom platser, där historiskt forskningsmaterial samlades och bevarades. Särskildt i sistnämnda hänseende hade staten viktiga intressen att bevaka. Det hade visat sig, att för ett landsortsmuseum kunde komma en tid, då intresset slappades eller museet erhöi en mindre kunnig föreståndare. Olägenheter, som härvid kunna uppstå, kunde motverkas genom statens ingripande — dels genom statsanslags beviljande, dels genom inspektion. Oeftergifliga villkor för erhållande af statsanslag borde vara, att museet visade, att äganderättsförhållandena voro fullt ordnade, samt att samlingarna hölles öppna för allmänheten på regelbundna tider. Föreståndaren borde genomgå en kortare kurs i museiskötsel, såvida han ej förut visat sin kompetens. Inspektioner af landsortsmuseernas kulturhistoriska afdelningar böra verkställas af riksantikvarien eller genom af honom förordnad person.

¹ Se Fataburen 1909 s. 186.

För åstadkommande af samarbete mellan centralmuseerna och landsortsmuseerna vore det önskligt, att de senare finge åläggande att årligen till riksantikvariens insända förteckningar öfver till deras samlingar förvärfvade föremål. Landsortsmuseerna skulle vara skyldiga att till Statens Historiska Museum öfverlåta förvärf af särskild betydelse, om dessa gjorts under tid, då de åtnjutit statsunderstöd, naturligtvis mot fastställd ersättning.

Vid mötet uppstod en kort diskussion om det vore lämpligt att redan innevarande år förnya framställningen till regeringen om statsanslag till landsortsmuseerna. Detta ansåg man emellertid icke, utan uppsköt frågan på ett år.

Ansvarsfrihet beviljades styrelsen. Till styrelse för kommande arbetsår omvaldes den nuvarande ordföranden och sekreteraren samt nyvaldes till skattmästare efter docent OSCAR ALMGREN, som undanbedt sig återval, dr OTTO JANSE.

Kammarherre CARL LAGERBERG inbjöd föreningen att afhålla sitt nästa årsmöte i Göteborg, eftersom Göteborgs Museum år 1911 hade att fira sitt femtioårsjubileum. Till detta mötes vice ordförande och vice sekreterare utsågos hrr LAGERBERG och ROMDAHL.

Sedan de löpande ärendena slutbehandlats, höll friherre CARL R. AF UGGLAS föredrag om *Förbindelser mellan svensk och fransk skulptur på 1100-talet*. Såsom åskådningsmaterial voro några madonnor med barnet uppflyttade från utställningen till högtidssalen. Efter föredraget följde en liflig diskussion.

Efter en paus samlades mötesdeltagarna i utställningen, där kandidat SIGURD WALLIN demonstrerade afdelningen af hufvudbanér och anvapen. Fanor eller af trä förfärdigade adliga vapen, burna på stänger, representerande den dödes värdigheter eller anor, utgjorde en viktig ingrediens i processionerna vid svenska stormäns begrafningar under 1500—1700-talen. Detta framgår bland annat af kopparsticken öfver Karl Karlsson Gyllenhielms, Karl X Gustafs m. fl. begrafningar. Blott få tygfakor äro bevarade från Södermanland. Träsköldarna däremot äro talrika. Den äldsta utställda serien, daterad 1577, utgöres af plana träskifvor med målade vapen. Under 1600-talets förra hälft omges vanligen hufvudbanérets sköld af i plåt utklippt löfverk. Senare är i regeln hela vapnet plastiskt framställt i trä. Ursprungligen fördes hvarje anvapen på sin egen stång, men från 1600-talets slut samlades de rätt ofta i två pyramider eller i krans kring hufvudbanérets sköld. De senast daterade anvapnen i Södermanland äro från 1700-talets midt.

Efter middagen höll docenten J. ROOSVAL ett föredrag, rikt illustrerad med scioptikonbilder, öfver *Mälardalens kyrkliga arkitektur under medeltiden*.

På morgonen fredagen den 22 juli samlades mötesdeltagarna i den helt kort förut återöppnade nyrestaurerade *domkyrkan*. Arkitekten, dr SIGURD

CURMAN, hvilken såsom Vitterhetsakademiens kontrollant aktivt deltagit särskildt vid konserveringsarbetena med hvalfmålningarna, hade i den nya koromgången utställt de af arkitekten K. M. Wærnstedt utförda uppmättningsritningarna af domkyrkan och därtill åtskilliga under restaureringsarbetet gjorda fynd samt en ansenlig samling fotografier. På byggnadsverket själf och med stöd af det så utställda materialet demonstrerade arkitekten Curman under förmiddagen de olika faserna af domkyrkans, dess målningars och äldre inventariers historia.

Efter lunchen höll dr AXLEL ROMDAHL ett med mycket intresse motsedt föredrag om *Vandringsutställningar af svensk konst*. Inledningsvis framhölls de svenska landsortsstädernas så godt som totala brist på modern svensk konst. Enda effektiva sättet att afhjälpa detta vore anordnandet af vandringsutställningar.

Ett föredöme hade man därvid i Danmark, hvarest idén praktiserats sedan 1840-talet och gynnats medelst anslag af staten. Grundstommen utgöres vid de danska utställningarna af statens årsinköp. För svenska förhållanden med våra talrika och spridda städer torde detta dock ej vara tillräckligt eller lämpligt. Snarare borde man till idéns förverkligande söka åstadkomma en centralkommitté af intresserade och kompetenta personer samt lokalkommittéer för att bereda jordmänen i landsortsstäderna såväl ideelt som praktiskt. Det är här museitjänstemännen böra gripa in. De ha gifvetvis mera intresse och större förutsättningar för denna uppgift än som eljest torde vara tillfinnandes i våra landsortsstäder. De ha ock eller böra ha lokaler att bjuda utställningarna. Landsortsmuseerna böra nämligen söka att utöfver utrymmet för sina egna samlingar skaffa plats också för tillfälliga utställningar, särskildt konstutställningar. Kunde museerna bli hem för vandringsutställningar, skulle detta vara till stort gagn jämväl för museerna såsom sådana, i det att dessa tillfördes ett ständigt nytt och levande intresse.

Det vore ju lämpligt och läte ju tänka sig att anordna vandringsutställningar ej blott af konst, utan också af kulturhistoriska grupper och föremål. Men den förstnämnda arten af utställningar kräfde en speciell organisation och borde därför diskuteras särskildt för sig. Att öfverantvarva saken åt någon af våra nuvarande konsthandelsfirmor trodde talaren ej vara lämpligt. Lika litet som man kunde hoppas på en god utgång, ifall de ambulerande utställningarna officiellt komme i händerna på Nationalmuseii konstafdelning med dennas ställning till vissa konstnärsgupper. En kommitté i hufvudstaden, som ej arbetade alltför divergerande kommittémässigt eller en oegennyttig, för saken verkligt besjälad och ekonomiskt oberoende man gäfvé bättre löfte om planens snara förverkligande.

Under diskussionen, hvori ett flertal talare yttrade sig, framhöllos de svårigheter, som stå i samband med realiserande af denna värdefulla tanke. Mötet gjorde ett uttalande om önskvärdheten af att man vid uppförande af nya museumsbyggnader i landsortsstäderna i desamma måtte bereda plats för lokaler lämpliga att mottaga vandrande utställningar, särskildt konstutställningar.

På kvällen samlades man åter i utställningen. Docenten ROOSVAL inledde en diskussion om *museitekniska frågor* och redogjorde därvid för de principer, som varit vägledande vid utställningens ordnande. Hufvudsynpunkten hade varit den kronologiska, men man hade också tagit så mycket som möjligt hänsyn till andra, framför allt den estetiska, som redan däri kom till sin rätt, att man från början utvalt endast vackra saker i och för exponerande. I rummet hade föremålen utställts så, att det karaktäristiska hos dem fått framträda. På väggarna hade föremålen upphängts ur den synpunkten, att de bildade en arkitektonisk enhet. Dessutom hade man sträfvat efter att närställda föremål också ägde ett inbördes psykologiskt samband. Diskussionen blef liflig, många af de närvarande yttrade sig, och åtskilliga princip- och detaljanmärkningar sattes under debatt.

Dagen afslöts med middag och samkväm ombord å ångaren »Strängnäs Express».

Lördagens första föredrag hölls af amanuensen ERIK WETTERGREN i måleriafdelningen i läroverkshuset om *konsthistoriska resultat af utställningens måleriafdelning*. Föredraget formade sig till en kritisk kommentar af utställningskatalogen.

På middagen afreste mötesdeltagarna med ångbåt till *Mälsåker* slott på Selaön. Vid middagen aftackade vice ordföranden EUGÈNE LEWENHAPT utställningsbestyrelsen, som burit dagens tunga under mötesdagarna. Vid ankomsten till slottet meddelade doktor G. UPMARK en orienterande öfverblick af dess historia. Som vädret blef mycket ogynnsamt, deltog endast få i färden till *Ytter Selaö* kyrka. De öfriga fingo desto bättre tillfälle att studera slottet och dess omgifningar. Det stora flertalet följdes sedan på aftonen åt till Stockholm och fick under färden njuta af en af dessa för Mälardalen så karaktäristiska sommaraftnar.

Notiser.

Utställningen af äldre kyrklig konst i Strängnäs 21 juni—28 augusti. Efter några sommars förarbeten har en utställning af äldre kyrklig konst ägt rum i Strängnäs sislidne sommar. Till den tidpunkt, då Strängnäs domkyrka skulle vara färdigrestaurerad, önskade arkitekten Sigurd Curman, som inlagt så stor förtjänst om konserveringen af domkyrkans vägg- och hvalfmålningar, ha samladt ett representativt urval af de konst- och kulturföremål, som efter kristendomens införande i landskapet förts samman inom de till Strängnäs stift hörande kyrkorna.

I nu antydda mening bör benämningen »kyrklig» konst uppfattas. Utställningen bestod således ej enbart af sådana föremål, som ha med kyrklig kult att göra, utan äfven af en hel del andra saker, t. ex. porträtt, som af en eller annan anledning kommit att blifva en kyrkas ägendom. Äfven när det gällde att tolka ordet konst, hade utställningsbestyrelsen i många fall gjort sig till målsman för en vidsynt och liberal uppfattning. Man hade sålunda tagit med grupper af föremål med föga konstvärde, hvilka i stället voro synnerligen belysande för den kyrkliga kulturen.

Utställningen var fördelad på tvänne lokaler, dels och hufvudsakligen i Strängnäs högre allmänna läroverks gymnastikhus, dels i tre rum en trappa upp i läroverksbyggnaden. På sistnämnda ställe voro väsentligen målningar af olika slag exponerade. Utställningen kunde i viss mån begränsas, då den förträffligt kompletterades af Södermanlands fornminnesförenings permanenta samlingar i domkyrkomuseet och af domkyrkans egen skatt af likartade föremål. Dock endast de senare hunno att ordnas och göras tillgängliga för allmänheten, medan utställningen pågick.

Jämte initiativtagaren, arkitekten Sigurd Curman, ha docenten J. Roosval och friherre Carl R. af Ugglas varit medlemmar i den be-

styrelse, som realiserat utställningen, till hvilka vi alltså stå i en betydande tacksamhetsskuld för hvad de härigenom uträttat för kännedomen om den svenska odlingens historia.

Utställningen afsåg att framföra hvad Strängnäs stifts kyrkor inrymde af kulturföremål från såväl katolsk som protestantisk tid. Man måste emellertid af diverse skäl pålägga sig en viss begränsning. Det visade sig således från början omöjligt att medtaga altarkärl af ädel metall och andra pretiosa, eftersom man ej hade till sitt förfogande en lokal, som var fullständigt fri från brandfara och säker mot inbrott. Föremål af denna beskaffenhet ha därför sammanförts till en så beskaffad utställningslokal, nämligen Nordiska Museets föreläsningssal¹.

Af lätt insedda skäl var det vidare nödvändigt att afstå från exponerandet af alltför många skrymmande föremål. Så fattades altarbord, altarringar, predikstolar och prof på 1500- och 1600-talens bänkinredningar äfvensom grafstenar. Bland altarprydnaderna har bestyrelsen haft synnerlig förkärlek för altarskåp från medeltidens slut och renässansen. Konstnärligt inta ju också åtskilliga af dessa en rangplats, som det ej vore rimligt att förneka. Men det skulle dock haft sitt intresse att få prof på de olika smakriktningarna inom den protestantiska kyrkan under senare århundraden. Om en liknande utställning kommer till stånd för ett annat stift, borde man ej försumma att bereda plats äfven för dylika.

Ingången till den hufvudsakliga utställningslokalen, gymnastikhuset, var på ena gafveln. Närmast ingången var ett mindre rum och ofvanpå detta en läktare; den senare disponerades väsentligen för textilier. Själftva gymnastiksalen var inredd för utställningen så, att man genom en midtgång och afbalkningar fått fem mindre rum å ömse sidor om gången och en större sal vid den bortre gafvelväggen. Med ett undantag voro dessa smårum belysta genom ett stort fönster i fonden. Det var därför långt ifrån lätt att af dem göra goda utställningslokaler. Väggarna voro färgade i starkt hvitt, en bakgrund om hvars lämplighet jag har mina tvifvel. Hvad den katolska tidens föremål beträffar, äro de ju i regel tänkta såsom

¹ Notiser om denna utställning finnas å annat ställe i denna tidskrift.

ställda mot en i färger dekorerad vägg och likaså är det med de protestantiska föremålen från äldre tider. Först 1700-talet fick smak för hvitt. Det är visserligen mot denna tids hvitmenade väggar, vi i våra landskyrkor äro vana att se de gamla kulturobjekten, men någon verklig tidstrohet erbjuder detta icke, någon »respekt för konstverkets själ» visar icke valet af en sådan bakgrund.

På den medeltida kyrkliga utställningen i Norrköping 1906 hade anordnaren dr Janse försökt att inom hvarje större ämnesgrupp gifva ett enhetligt intryck på åskådaren, exempelvis genom att framställa, huru samma scen, helgon eller apostel utfördes i bild under olika tider. I Strängnäs hade man sträfvat efter att prestera en för hela utställningen gemensam kronologisk uppställning. Det stannade emellertid vid ansatser i denna riktning. De större föremålen voro så skrymmande, att de enligt anordnarnes mening ej kunde inordnas i den kronologiska följd, utan antingen instoppades de här och hvar, där plats fanns, eller hissades de upp mot taket. Textilierna ingingo ej heller i den kronologiska uppställningen. Det var väsentligen på den betydande samlingen af småskulpturer i trä, som man anlagt den nyssnämnda utställningssynpunkten. Slutligen kan jag icke underlåta att framhålla, att jag också inom denna grupp skulle låtit ordna föremålen på annat vis, men det beror väl därpå, att medeltidsarkeologien och konsthistorien tydligen ha hvar och en sina egna utgångspunkter för att anse en datering på ett inför kritiken hållbart sätt fastslagen.

I läroverksbyggnaden användes som nämnt tre rum i trappa upp till exponerande af målningar. Anordnaren, amanuensen E. Wettergren vid Nationalmusei Konstafdelning, hade anlagt estetiska synpunkter på uppställningen. I det stora gäffelrummet, som uppdelats med skärmar, hade sammanförts de konstnärligt sedt mera betydande taflorna — mest porträtt. Bakgrunden var äfven här hvitmenad. Af väggfälten var endast den del, som utgjorde bästa exponeringstyan, tagen i anspråk. Konstverken kommo således synnerligen väl till sin rätt. I de båda andra rummen, hvilkas väggar bekläddts med väf i naturlig färg, fick man jämte dräkthistoriskt intressanta porträtt se ett flertal ej alltför illa utförda andaktsbilder.

Samma dag, som utställningen öppnades, förelåg katalogen tryckt. Till största delen hade den till författare friherre Carl R. af Ugglas. Endast afdelningen »Målning» hade utarbetats af docenten J. Roosval. Det är ju en sällsynt händelse, att katalogen kommer ut, när den skall, och i detta fall desto aktningsvärdare, som den icke är någon kortfattad vägledning för besökande utan en volym på 240 sidor. Om det är praktiskt att sätta en så omfattande katalog i handen på den stora mängden besökande kan säkert vara underkastadt diskussion. Men från den dag utställningen ej mer finnes, är hvar och en, som af någon anledning vill taga reda på utställningen, mycket tacksam att på ett ställe äga en förteckning öfver hvad som där varit exponerad. Genom små orienterande inledningar har man gjort den lärorik för en större allmänhet.

Den största afdelningen omfattar »Skulptur». Inom denna intar den äldre träskulpturen en betydande plats. Författaren har delat upp utvecklingen i några större perioder och skiljer för hvarje period på stensulptur och träskulptur. Dock ges det andra stensniderier på utställningen, som återfinnas under särskilda rubriker än den ifrågasvarande, t. ex. dopfuntar. Mig förefaller det som om dessa med samma rätt kunde betecknas som stensulptur som t. ex. den grafiska, hvilken inleder förteckningen.

När det gäller så många föremål eller mer än 600, det antal som utställts här i Strängnäs, väcker det naturligen ingen förundran, om man i åtskilliga fall har olika meningar om en och annan datering. Jag tror det ej vara platsen att i denna notis ingå på en detaljdiskussion, men vill dock med uttryck af en ej ringa förvåning notera, att utställningskatalogens författare låter den romanska stilen sluta i Sverige så sent som omkring år 1300. Han tar alltså med till romansk tid hvad som enligt tyskärfd nomenklatur kallas öfvergångsstil. Hvad arkitekturen beträffar, anser jag en dylik utsträckning af den romanska stilen mycket omotiverad. Det synes mig orimligt att tala om romansk stil, sedan gotiska vägg- och hvalfkonstruktioner kommit i bruk här uppe i Norden. Kan det då vara praktiskt att inom skulptur och måleri låta beteckningen romansk stil räcka längre än inom arkitekturen? —a—i.

Samfundet för Nordiska Museets främjande.

I hufvudstaden bosatt stiftande ledamots årsafgift är *sju* kronor. Utom hufvudstaden bosatt ledamot erlägger en årsafgift af *fem* kronor.

Enligt § 6 i samfundets stadgar är emellertid den, som i stället för den årliga ledamotsafgiften på en gång erlägger minst ett hundra kronor, att anse såsom ständig ledamot och sedan befriad från alla afgifter.

Ledamot såväl stiftande som ständig erhåller årligen ett årskort till Nordiska Museets samtliga afdelningar för sig personligen eller för en medlem af sin familj, hvilkens namn i sådant fall torde uppgifvas. Tidskriften »Fataburen» utdelas till medlemmar bosatta utom Stockholm. Därstädes boende kunna erhålla densamma till halfva boklädspriset genom museets expedition å Skansen.

Dessutom äger ledamot rätt att för de närmaste medlemmarna af sin familj (man, hustru, syskon eller barn) erhålla årskort gällande till museets samtliga afdelningar för ett pris af *tre* kronor för hvarje sådan medlem. Årskort till Museet å Lejonslätten kosta eljest 5 kr. för vuxna, 3 kr. för barn och till Skansen 6 kr. för vuxna, 4 kr. för barn.

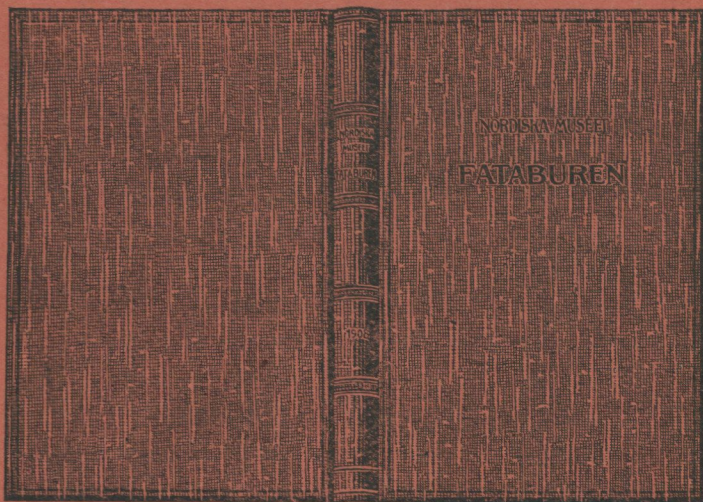
På det stiftande ledamot ej må hafva besvär med årsafgiftens insändande, upptages densamma utom Stockholm genom postförskott samt i Stockholm efter midten af januari genom bud. De i Stockholm bosatta medlemmar, som så önska, kunna dock den 15 dec.—midten af jan. å museets expedition å Skansen utlösa sina årskort.

Bref och meddelanden torde ställas till Sekreteraren i Samfundet för Nordiska Museets främjande, adress Nordiska Museet, Stockholm 14. Allm. Telefon 4. Riks Telefon 398.

Författare och förläggare, som önska böcker och uppsatser anmälda eller omnämnda i tidskriften, behagade insända dem under adress *Nordiska Museet*, Stockholm 14. Manuskript, meddelanden och uppgifter insändas under samma adress.

Fataburen utkommer med 4 häften om tillsammans minst 256 sidor årligen och åtföljes dessutom af en redogörelse för museets förvaltning.

Tidskriften kostar i bokhandeln och på posten 5 kr. för årgång. Lösa häften säljas i mån af tillgång för 2 kr. Den utdelas gratis till de ledamöter i Samfundet för Nordiska Museets främjande, som äro bosatta utom Stockholm. I hufvudstaden boende ledamöter kunna erhålla tidskriften till halfva boklädspriset vid rekvisition genom museets expedition å Skansen.

Pärmar afsedda för Fataburens olika årgångar, af blått linne och af utseende som ofvanstående bild visar samt till ett pris af *1 kr.* för årg., finnas efter rekvisition att tillgå hos K. hofbokbindaren **GUSTAF HEDBERG**, Regeringsgatan 28 A, Stockholm C.